

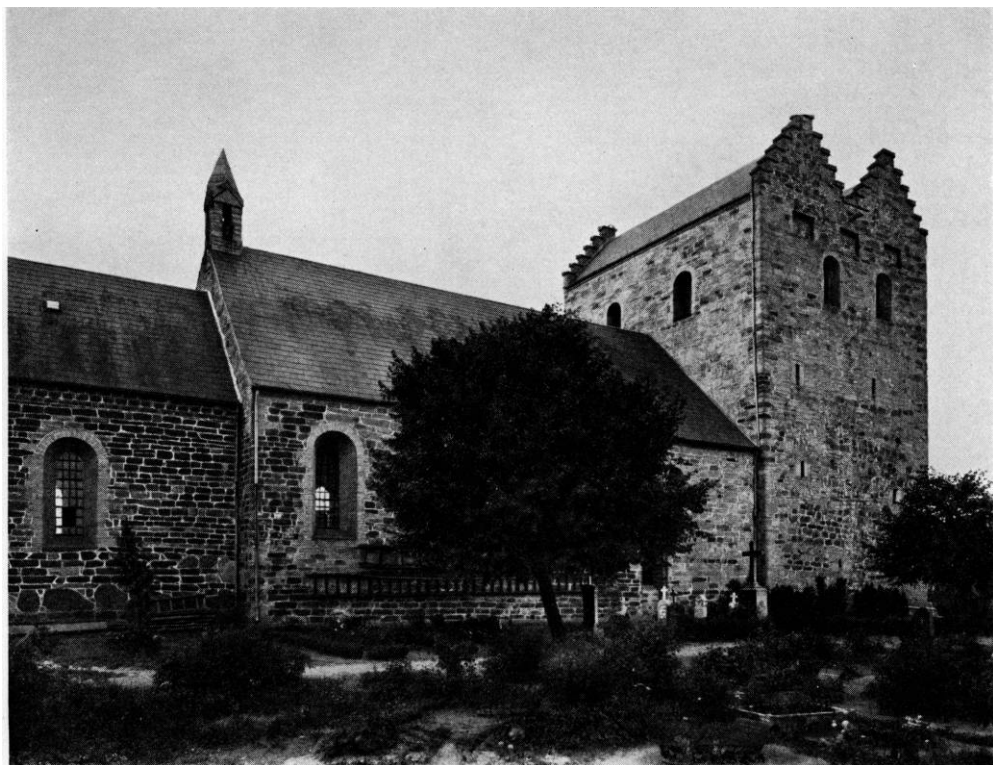

Fig. 1. Å Kirke set fra nordøst.

Hude fot.

Å KIRKE

Byens område, som omfatter dens gamle markjorder med bebyggelsen Nyby, er vidtstrakt, men ligger som en lille enklave i det meget store Åker sogn, der når langt ind i Almindingen og har omtrent 6 km kystlinie. Grænserne mellem de to områder er krinklede, og kirken, der glider så naturligt ind i bybilledet, ligger i virkeligheden ikke på byens grund, men i Åker sogn¹, hvis grænser går langs ydersiden af kirkegårdens syd- og østdige. Alt tyder på, at dette skel er ældgammelt og røber, at kirken oprindeligt har været en landkirke som alle de andre romanske kirker på øen. Den smule by, som fandtes i middelalderen, har sikkert kun fået rang som købstad, fordi Bornholms landsting fra Arilds tid indtil 1777 afholdtes her². Den lille flække, som 1671 kun var »ved 60 mand stærk tilsammen« (Ravn)³, og hvis gader endnu på Resens tid manglede navne⁴, har dog aldrig suget videre næring af landstinget, og hvor i byen dette i gammel tid holdtes kan være tvivlsomt. Måske snarest på eller nær ved sydsiden af torvet, hvor en lokalitet i 1863 omtales som »tingstedet«⁵, i hvert fald næppe ved den såkaldte »Stokkekilde«, som må have fået navn efter en pengeblok (»stok«)⁶ og ikke efter tingstokkene⁷. Nær kilden fandtes 1624 »en grøn plan, *Hellig Ludse*, som er omlagt med kampesten, og hvori de begraves, som ved sværdet er henrettede« (præsteindb.). De nævnte steder ligger forøvrigt begge på byens grund, temmelig langt fra kirken, og intet tyder på, at tinget nogen sinde har været holdt på kirkegården, endsige i kirkens våbenhus, som man

i sin tid antog for det ældste kendte i Danmark, og derfor mente måtte være bygget »efter kongens ønske til brug for landstinget«⁸. Våbenhuset ved Å kirke er vel ualmindelig smukt og anseligt, men dog hverken påfaldende gammelt endsige enestående i sin art, ikke engang på Bornholm, hvor mindst tre af landkirkerne har haft våbenhuse af lige så stor eller måske større ælde (sml. Ruts kirke, Østermarie og Peders kirke). Kirkens størrelse ville man dog nok tro for en del beroede på, at den i hvert fald een gang om året kunne komme til at rumme andægtige besøgende fra hele Bornholm. Endnu i 1543 var det nemlig sædvane, »at der på øen holdes landsting lørdagen før S. Hans (kirkens værnehelgens) dag«⁹. Hermed må vel forstås en almindelig, årlig folkeforsamling. Landsting i retslig forstand, som appelinstans rangerende lige under højesteret, afholdt man i senere tid hver anden fredag¹⁰, og om tirsdagen (Sønder-)herreds ting¹¹, men ingen af disse institutioner kan normalt have trukket mange folk til byen.

Af skriftlige vidnesbyrd om en forbindelse mellem kirke og landsting har man kun Ravns omtale af den jernbundne kiste, »som udi forrige tider skal være deputeret til en landekiste, hvori kongebreve og andre skriftlige dokumenter, arkiver og deslige kunne være i god reserve« (s. 171), og som på hans tid endnu var til, men tom, og stod i koret (rgsk.).

Kirken var viet til *S. Johannes*, sandsynligvis døberen, eftersom denne ses afbildet i Å kirkes segl fra 1597, og en forgyldt træfigur (s. 161) af samme helgen indtil 1706 var opstillet i kirken¹². Denne tilhørte indtil 1658 domkapitlet i Lund, hvor der fandtes et præbende, som besad jus patronatus¹³. Dette kanonikat tildeltes 1659 hovedlederen af opstanden mod svenskerne, præsten Poul Ancher i Hasle, på livstid (†1697). Indtægterne af kanonikatet var dog meget små, fordi største parten af dem var skånske og gik endelig tabt ved fredsslutningen 1660. I daglig tale kaldte man endnu i 1800'rne Å kirke for »kapitelskirken«¹⁴. I 1809 hørte den under kronen¹⁵, men må være overgået til selveje engang i 1800'rne.

I de hvælvede, magasinagtige rum i det store kirketårn forvarede man 1678 en del af de 3000 reddede svenske soldater fra det store skibbrud ved Bornholms sydkyst¹⁶. Tårnet blev anvendt på samme måde 1706, da en af svenskernes fangetransporter (med »Polacker, Cosaker og Calmukker«) forliste¹⁷.

I 1700'rne og senere sad der to mandshoveder af sten indmuret i det store kirketårn, »det ene og største på den nørre side ved det vestre hjørne, det andet på den østre side ved det nørre hjørne; efter *tradition* eller vedvarende gammel fortælling skal mandshoveder forestille tvende jætter eller kæmper, som have bygget Åkirke, hvoraf den ene efter hovedets dannelse har været lang og smal, den anden kort og bred« (Urne).

Kirken ligger i vestranden af den højtliggende by. Dens svære tårn ses langt ud over sydlandet, som allerede i meget gammel tid må have været en af øens hovedbygder. Ganske tæt vest for kirken lå endnu i 1872 en større gård, som omkring 1508 lagdes til kanonikatet og siden kaldtes Kannikegården¹, og i omtrent samme afstand mod syd fandtes der indtil slutningen af forrige århundrede en lille bindingsværksbygning, »ammunitionshuset«², hvori Bornholms væbning opbevarede skyts o.l., i 1818 otte feltkanoner³. Som genbo mod syd har kirken endnu den dag i dag det lille, i 1856 af grundmur opførte *hospital*, en stiftelse, som nedstammer fra den middelalderlige S. Jørgensgård, »Spidlegård«, i Åker sogn (s.d.), og som reorganiseredes og flyttedes til Åkirkeby i 1694⁴.

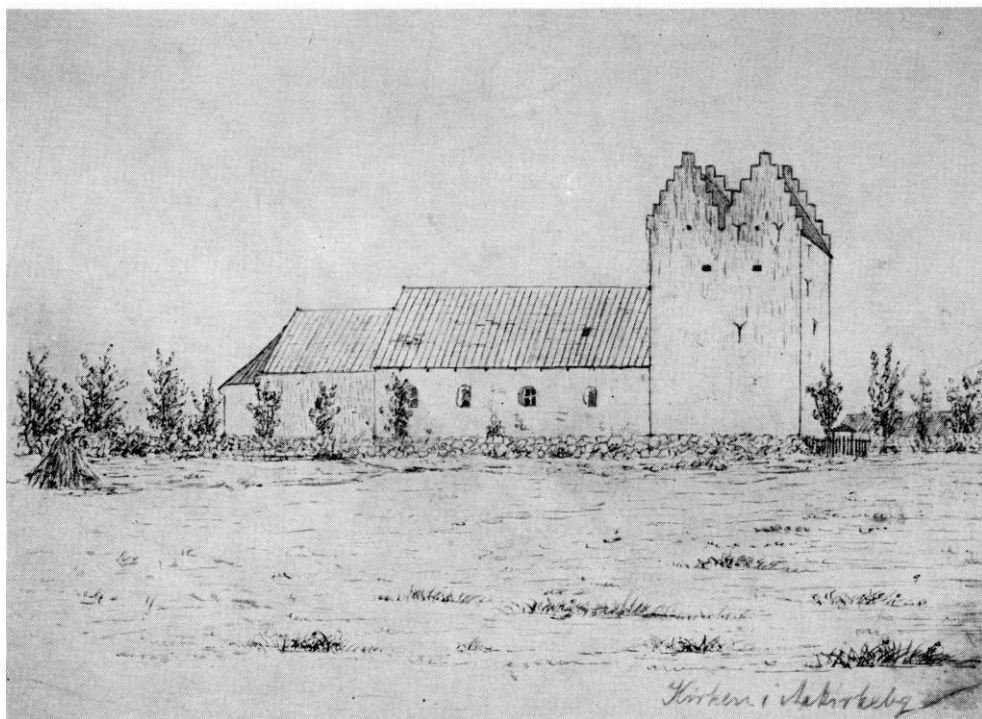

Fig. 2. Å kirke set fra nord. Efter tegning i NM, vistnok udført af D. Jacobsen kort før 1854.

Den rektangulære kirkegård hegnes af en som helhed vistnok nyere, i hvert fald stærkt omsat kløvestensmur, hvis yderside gennemgående er sat i kalk, mens indersiden nærmest har digekaraktér. Mod nord brydes dette hegn af et par moderne småbygninger af kløvet kamp (ligkapel, ligvognshus); her og mod øst er der simple, moderne trælåger. Begge disse lågers forgængere var indtil 1854 udformet på bornholmsk vis, med stolpebåret planketag (»skur«). I ældre tid, således 1679 (rgsk.), omtales fire låger foruden »kirkeporten«, som må være gennemgangen i det fritstående klokketårn (»klokkeporten«). En søndre og en vestre låge nævnes 1685; af regnskabet for 1725 fremgår, at den søndre fandtes vesten op til klokketårnet. I syddiget, ud for våbenhuset, lukkes gabet efter det i 1874 nedbrudte $\uparrow$ klokketårn (sml. ndf.) nu af en stor jerngitterport, hvis hjørnefasede murstenspiller har skråkantsokkel af kamp og krones af draperi-omhængte profilvaser, opsatte 1878 (rgsk.).

Af de gamle *bindinge* er kun 44 bevaret, alle i syddiget og fordelt med 10 par øst for og 12 par vest for gitterporten.

Kirkegården, som endnu i forrige århundrede kantedes af store asketræer, som skal have været plantede i slutningen af 1500-tallet⁵, benyttes nu ikke mere, men omdannes i stedet gradvis til et anlæg, dog med bibeholdelse af

enkelte fortjente personers gravsteder, således skovrider Hans Rømers (†1836) i kirkegårdens nordvesthjørne. Samme sted fredes desuden en mærkelig gammel brønd med karme af sandstensplader og en vindeindretning, hvis hjul og balanceklods fornyedes 1869 (rgsk.).

Det i 1874 sløjfede *†klokketårn* kendes fra en ret udførlig opmåling, udført kort før nedbrydningen (fig. 4)⁶, og omtales hyppigt i kirkeregnskaberne. Den godt 7,6 m høje, på begge ledder omkring 6,6 m brede kampestens underbygning havde 1,3 m tykke mure, hvis håndværksmæssige udførelse vistnok har været bedre end i noget af øens bevarede klokketårne. Dette gjaldt i hvert fald de to rundbuede, godt 2 m brede gennemgange, som var anbragt overfor hinanden i tårnets syd- og nordmur, og som må være regnskabernes »kirke«- eller »klokkeport«. Regge gennemgangen buer havde påfaldende veludførte kragbånd, hvis skråkantprofil, som er skitseret på et måleblad fra 1874, virker romansk og er den eneste blot nogenlunde kultiverede og vurderbare enkelthed, som kendes fra øens klokketårne, der ellers uden undtagelse er rå og plumpt opmurede. Man må da antage, at Å kirkes klokketårn var det ældste af hele bestanden, sandsynligvis opført i den ældre middelalder og muligvis forbilledet for alle de øvrige. — Af kirkeregnskaberne fremgår, at tårngennemgangen var forsynet med brølægning (repareret 1863) og at begge portåbningerne var lukkede med plankedøre (istandsættelser 1737 og 1832). Gennemgangen har antagelig kun været benyttet ved særlige lejligheder, vel snarest ved begravelser, på samme måde som de engelske »lich-gates«, hvorunder kisten gør holdt, inden den føres ind på kirkegården. Endvidere kan ligbåren til daglig have stået her.

Midt i portrummets østvæg, omkring 140 cm over brølægningen, var der en lille, retkantet niche (50x75 cm). Over gennemgangens bjælkeloft fandtes der en lav mellemetage, gennemkrydset af ankerbjælker indlagt til støtte for de brøstfældige mure og belyst fra en rektangulær, smiget glug i nord. Klokkestokværket derover var som vanligt af bindingsværk, men ringe, i bornholmsk almuemanér, uden fodtømmer, skråbånd og knægte og i det hele præget af brist på materiale. Selv om alle fire sider var lige lange, var stolpetallet mærkeligt nok ikke ens. Mod nord og syd var der fire store fag, hvert delt af en opløber lige så bred og høj som stolperne, mod øst og vest var der desuden indskudt et halvfag (uden opløber) mellem første og andet fag fra nord. Tavlene under de lavtsiddende løsholter var udmurede, men for åbningerne over løsholterne, som var betydelig højere end tavlene, var der overalt nedklappelige lemme i fagbredde. I lukket stand nåede disse lemme dog langt fra op til remmene (»leiderne«) over stolperne. Dette mærkelige arrangement genfindes ikke ved noget andet af de bornholmske klokketårne.

Kirkeregnskabet for 1742 oplyser, at klokkestokværket dette år blev fornyet, og at der hertil blev brugt følgende tømmermateriale: ». . . 4 fodtræer å

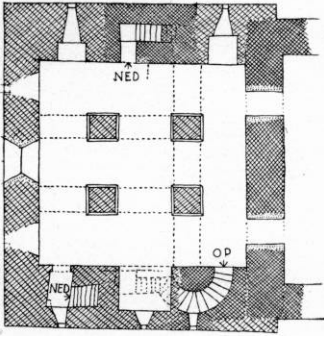
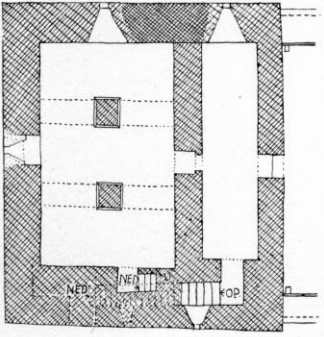
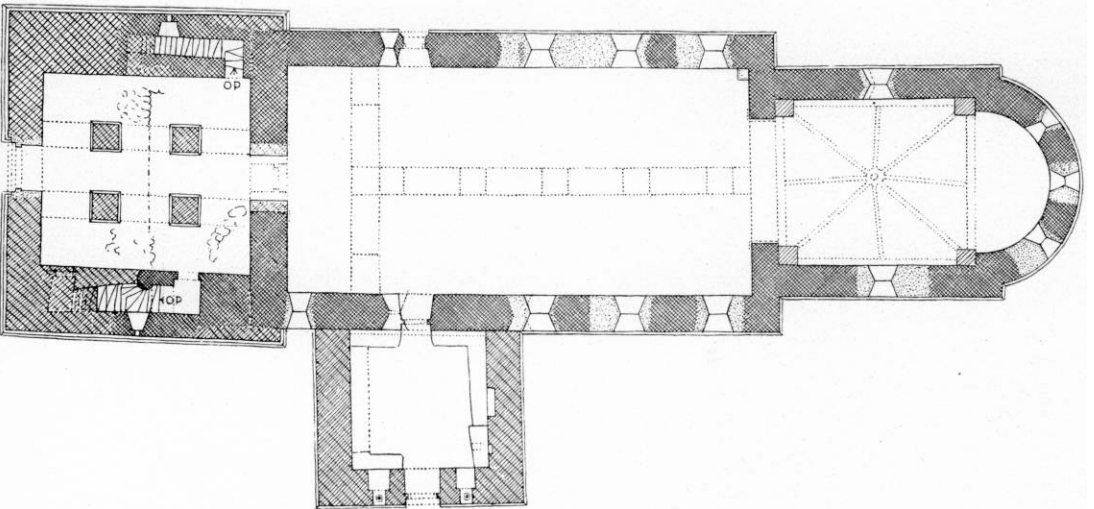

Fig. 3. Å kirke. Planer i 1:300, målt af Charles Christensen 1938. Nederst grundplan af hele kirken, derover planer af 2. og 3. tårnetage. De i 1874 nedbrudte lang- og tværarkader i skibet er indpunkterede efter opmålingerne i B.æ. K. Delelinjerne i tværskillerummets midtpille og i langskillerummets østligste pille angiver grænserne for to senere udhugninger, som var foretaget på de nævnte pillers østsider for at skaffe bedre pladsforhold.

1 0 1 2 3 4 5 10 15 20 25 30 35 40 M

15 mk., 4 leider å 10 mk., 18 stolper, 18 løsholter, 32 opløbere, 12 spær, 5 hanebjælker, 2 husbrande« samt lægter, brædder osv. Bortset fra fodtræerne, som vel i mellemtiden har måttet fjernes på grund af råd, stemmer tømmermaterialet stykke for stykke overens med opmålingstegningen fig. 4⁷. Man må da antage, at tømmeret i det i 1870 til ombygning udsatte klokketårn (rgsk.) dengang ikke var mere end 128 år gammelt.

Hvor længe det i 1742 kasserede klokkestokværk havde holdt, kan derimod ikke ses af regnskaberne. Det var ret brøstfældigt i 1677, da det blev istandsat med 4 store fodbjælker af eg, 1 stolpe, 6 »styner«, 2 løsholter og nogle små knæer. Derudover medgik der dog hele 10 lispund jern til stolpebolte og til ankre i hjørnerne, så klokkehuset har sikkert allerede i 1677 været temmelig alderstegent. — Første gang, det omtales, er forøvrigt i 1663: »In Majo er først lagd Tagsteen paa Aakirkis Klocke Taarn, ti der laag før ickun Dæller (planker) derpaa: og blef samme Taarn da fordønnicket paa siderne . . .«⁸. Taget har allerede dengang været et saddeltag, eftersom klokketårnet i 1685 fik en ny dellegavl i den nørre side og den sydre gavlf forbedret (rgsk.).

Kirken, som præges hårdt af en radikal hovedistandsættelse i 1874, består af apsis, kor, skib, tårn og våbenhus. Alle fem bygningsafsnit er vel helt igennem romanske, absolut samtidige er dog kun apsis og kor. Skibet må ganske vist være påbegyndt samtidigt med disse to afsnit, men kan dog først være blevet fuldført efter en pause, tårnet, som næppe er kirkens oprindelige, har fået sin nuværende drøjde efter en hurtigt påfølgende, større ombygning, og endelig må våbenhuset være mindst en menneskealder yngre end tårnet.

1. byggeperiode. Samhørigheden mellem apsiden, koret og de underste partier af skibets langmure fremgår både af materialet og af stilformerne. Nu, efter restaureringen i 1874, som har bortrenset ydermurenes hinder af kalkning, udspækninger og eventuelle romanske pudslag, er den karakteristiske fordeling af de forskellige anvendte materialer meget iøjnefaldende, og man kan forholdsvis let udskille, hvad der er ændret ved reparationer og andre forandringer. Apsiden er næsten udelukkende opført af en lys, grønlig sandsten, og dette materiale er i koret anvendt til sokler, hjørner og rundbuefriser, når desuden helt til tops i skibets østhjørner, og genfindes i dettes sokkel frem til langsidernes døre, af hvilke den nordre har indfatninger af samme stenart. Denne optræder derimod kun sporadisk vestligst og foroven i skibet og er praktisk talt slet ikke anvendt i tårnet. Hånd i hånd med den grønne sandsten, som er fuldendt tilhugget i bygningsdetaljerne, optræder en sortagtig eller meget mørkt rustbrun, skifret stenart, der teknisk set virker temmelig umedgørlig. Den er overalt anvendt i råt tugtet tilstand, i jævne skifter, intet steds finhugget (hvilket sikkert heller ikke lader sig gøre), dominerer aldeles i korets murflader og på en nogle få meter lang strækning helt op til gesimsen umiddel-

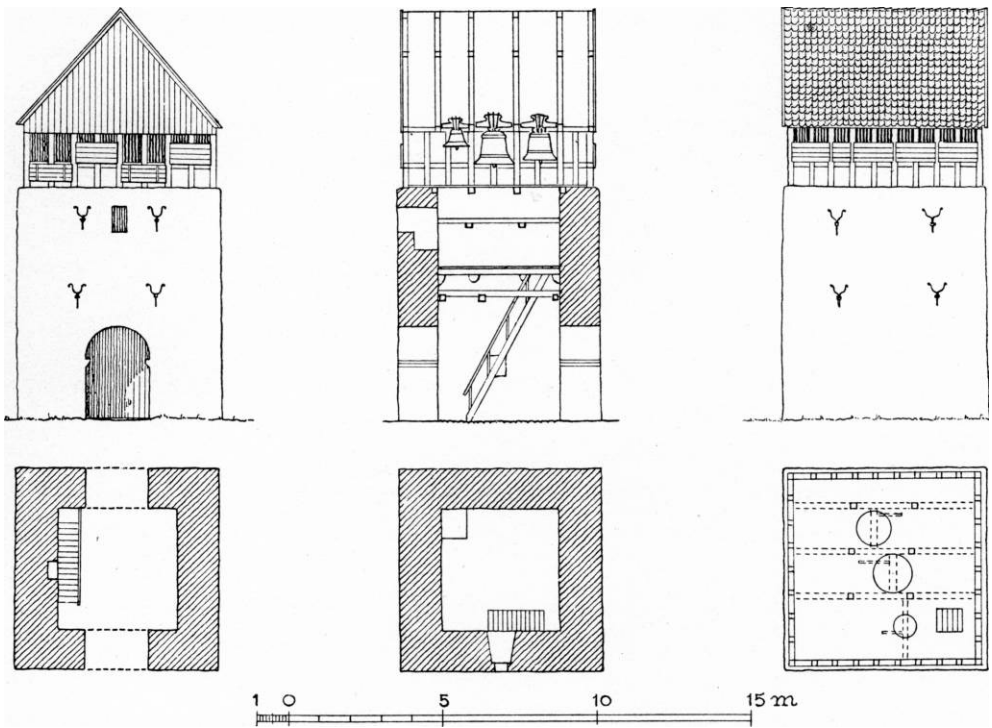

Fig. 4. Å kirke. Planer, snit og opstalter af det i 1874 nedbrudte klokketårn. Mål 1:250.
Efter forarbejde af E. Blichfeldt til tegningen i B.æ.K., pl. 34⁶.

bart vest for skibets østhjørner, mens den forneden i skibets langmure almindeligvis kun når et par meter op over sokkelen og ebber helt ud vest for dørstederne. Resten af skibet samt tårnet er langt overvejende af silurkalk (enkelthederne er udelukkende af dette materiale); hist og her, især i tårnet, dog lejlighedsvis isprængt en smule rå og kløvet kamp. — I våbenhuset er forholdene atter lidt afvigende (sml. ndf.).

Ravn bemærker 1671, at kirken er »meget stærk og ypperlig huggen og forarbejdet af grå hugne sten, der ere opgravne udi åerne, neden om byen går«. Dette er sikkert rigtigt, ikke alene for silurkalkens vedkommende, som Ravn må sigte til, men gælder også de to andre materialer. Mineralogisk Museum oplyser, at såvel den grønne sandsten som den mørke skifer hører til den temmelig heterogene, ca. 60 m tykke, bornholmske lagserie, som kaldes »grønne skifre«. De to grønskifre må være taget i Grødby ås leje⁹, silurkalken derimod i Læså; fra begge forekomster er afstanden til kirken omtrent lige stor, ca. 4 km. De forskellige materialer har da været lige lette eller lige svære at fremskaffe.

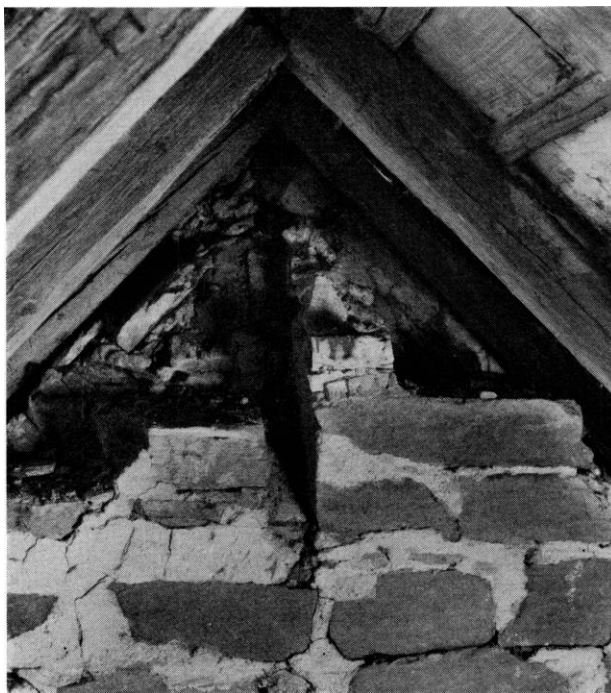
De så skarpt adskilte materialer antyder, at mere end eet håndværkerhold har været beskæftiget ved kirkens opførelse, og af stilformerne får man det

bestemte indtryk, at afløserne kom fra en anden egn og skole end de folk, som påbegyndte byggearbejdet. De detaljer (f.eks. buefriserne) og profiler, som er udført af den grønne sandsten, og som alle findes i kirkens østparti og således er ældst, er rigere og langt mere kultiverede end enkelthederne fra de yngre afsnit (skibets vestende og tårnet), der gennemgående er summarisk udført og alle af ortoceratitkalksten. Rimeligvis er forholdet det, at det første stenhuggerhold kom fra Centralskåne, eller dog havde tilknytning til Lunds domkirkes kres, hvor sandstenen er hovedmaterialet og det finere håndværks forudsætning, mens de afsluttende byggearbejder er udført af stenmestre fra det mere rustikke Sydøstskåne, muligvis Vallebergæggen, hvor man var henvist til en mere umedgørlig kalksten, som forøvrigt stammer fra en geologisk formation, der ganske svarer til den bornholmske¹⁰.

De tre just behandlede ældste bygningsafsnit har skråkantsokkel. Vinduerne stammer næsten alle helt eller delvis fra restaureringen i 1874, har et ret korrekt, romansk anstrøg, men er dog gennemgående for store, og i skibet er der flere end oprindelig. *Apsiden* har tre vinduer på de gamles plads, de to søndre helt ny, det nordre relativt velbevaret, men ændret i lysningen og noget fornyet udvendig. *Koret* har et vindue i hver langmur, det søndre nyt, det nordre udvidet i 1874. Regge afsnit har derimod bevaret deres smukke, velhugne rundbuefriser, hvis ca. 22 cm brede buer er fordybet i hver sin sandstenskvader. Under buefødderne er der simpelt skråkantede konsoller, umiddelbart over frisen ligger gesimsen, hvis stejle skråkant foroven begrænses af en lille platte.

Skibet har formentlig haft tre vinduer jævnt fordelt i hver langmur, nu er der fire mod nord, men af disse er kun det vestligste oprindeligt. Mod syd er der nu fem, de to vestligste over hinanden, intet af dem på oprindelig plads. Det øvre, vestre parti af det romanske midtvindue spores dog over våbenhusets østmur, og det oprindelige vestre vindue står omtrent fuldstændigt bevaret bag våbenhustaget, kun er lysningen noget ødelagt og dækket af et døranslag af puds, antagelig et vidnesbyrd om, at vinduet en overgang har tjent som dør ud til våbenhusloftet og været tilgængeligt fra et pulpitur inde i kirkeskibet. Vinduet er noget bredere end det tilsvarende romanske lige overfor i nordmuren (ca. 107 mod 80 cm) og sidder højere, kun 80 cm under skibets gesims, som har skråkantprofil og er af silurkalksten.

Regge skibets langsidedøre er bevaret. — Norddøren, hvis mål udvendig er 315 x 91 cm, bryder sokkelen. Dens ydre sider og stik er af grøn sandsten, forhjørnerne er profilerede med en stor karnis mellem små platter. Rundbuestikkets yderkontur er ujævn, tilfældig; under det glatte kalkstens tympanon er der profilerede bærekonsoller, den østre af sandsten, den vestre af silurkalk. Det dybt smigede inderparti er overdækket med en rundbue. Mens denne dør nu er tilmuret, er syddøren endnu i brug. Denne er noget bredere proportioneret

E.S. 1952

Fig. 5. Å kirke. Skrå, muret kanal i toppen af kirkens romanske korgavl's vestside, set fra tagrummet.

(udv. 303x115 cm) og enklere udført. Den har udvendig en dyb, smal fals og i vederlagshøjde et par spinkelt profilerede, omløbende kragbånd. Også her er tympanet glat, af kalksten, og båret af profilkonsoller. I det indre svarer den til norddøren.

Portalerne er således af hver sin type, men dog ikke så påfaldende forskellige som dørene i Østermarie, og de virker afgjort komplette. Det er derfor mærkeligt, at man i de nedenfor omtalte delemure i skibet har fundet tilhugne kvadre med profiler, som nøje svarer til led i begge portaler. Hvor mange er lige så uklart som de nærmere fundomstændigheder, men der findes skitsetegninger af to, hvoraf den ene kan skønnes at have været en kragsten af samme materiale (silurkalk) og form som dem i sydportalen, mens den anden, en bukvader af sandsten, til forveksling ligner stikstenene i norddøren. Begge profilstenene stammer muligvis fra en forsvunden døråbning, f.eks. fra en vestportal, men det er vanskeligt at se, hvorledes de to profiler har kunnet forenes. Det kan da være, at det oprindeligt har været tanken, at begge langsidernes portaler skulle være ens, men at kun den nordre var fuldført, mens den søndre var påbegyndt eller kun halvt færdig, da arbejdet i første omgang standsede. Den nuværende sydportal må i så fald høre til kirkens anden byggeperiode.

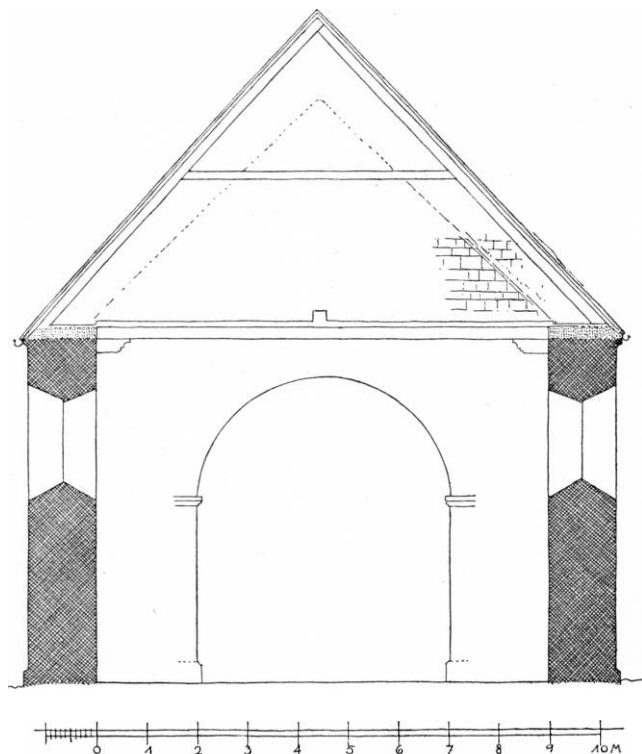

Fig. 6. Å kirke. Tværsnit af skibet, set mod øst. Mål 1:150.
Efter opmåling af Charles Christensen 1938.

Helt uforklarlig er en stor profileret sandsten, som i 1874 skal være fundet »i et gammelt vindue på kirkens nordside«. Dens profil, rundstav, karnis, kendes fra et måleblad, men heller ikke denne sten er bevaret, og man kan derfor ikke mere afgøre, hvad den oprindelig har været brugt til. Profil og materiale henfører den til første byggeperiode.

Efter restaureringen 1874 er kirkens *indre* atter udelt som oprindelig planlagt. Nordligt i apsisvæggen, i en spærstikdækket gemmeniche 125 cm over gulvet, sad indtil 1874 det s. 171 omtalte gamle skab. Apsishvælvet, som er halvkuppelformet, udmunder glat i korets østvæg. Koret har nu en svær, ung-gotisk munkestenshvælving, over denne kan den romanske vægpuds i nord og syd spores op til murkronen og mod vest, på triumfgavlen, til en vandret linie i samme højde. Heroppe, lige under det romanske bræddeloft, omkring 5,5 m over gulvet, har der siddet en række *lydpotter*¹¹, tilsyneladende fordelt i to grupper med tre på hver side af korbuen. Toppen af korhvælvets vestre skjoldbue når dog så højt op, at den kan dække over flere. Afstanden mellem de synlige lydpotter har kun været 20—30 cm, potternes form var dobbelt-konisk, en af dem var omkring 26 cm høj og godt 21 cm vid over bugen. An-

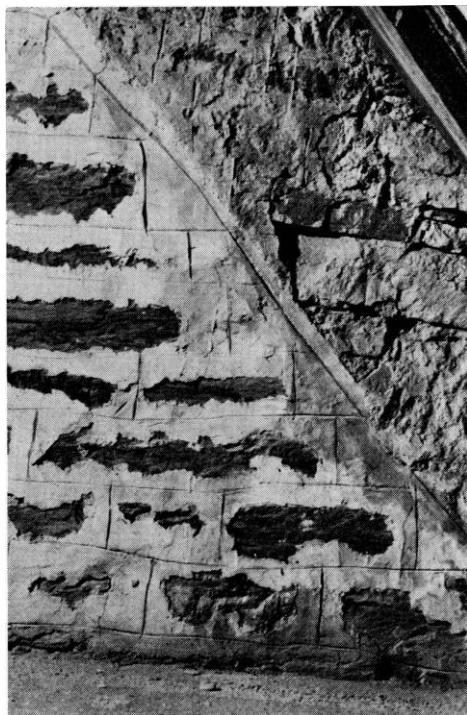
bringelsesmåden var den sædvanlige: vandret indmuret med munden i plan med vægfladen; noget trælukke er ikke iagttaget.

Den store, brede korbue har skråkantsokkel under vangerne, i vederlags-højde profilerede kragbånd, rundstav over hulkant, som er ført omkring vesthjørnerne.

Foruden den romanske syddør har skibet en vestindgang fra tårnet, som er brudt i 1874.

Kirkens oprindelige taggavle er bevarede, begge muret af tugtede sten, næsten udelukkende af den ovenfor omtalte rustbrune »grønne skifer«. I korets taggavl, som helt er af skifer, og hvis fuger er skødesløst glattede, uden kvaderridser, er der et ret højtsiddende, oprindeligt krybehul (55x45 cm) ud til apsidens tagrum. Gavltoppen er en del ødelagt, men dog ikke mere, end at man endnu kan se, at gavlen i romansk tid har været afsluttet med en skråt opad og udad stikkende prydelse af træ, som har været udskåret i en kantrojst, 8,5 à 9 cm tyk planke. Af træet er nu intet bevaret, men det har efterladt sig et tydeligt aftryk i form af et muret hak i gavltoppen (fig. 5). Hakkets glatte sål, som er bevaret i en længde af 73 cm, hælder omkring 51 grader mod vandret plan. Om gavlprydelsens udseende kan naturligvis intet siges med sikkerhed, men den kan have været udformet som et kors, eller måske snarere som et dyrehovede, i slægt med de langstrakte dragehoveder, man kender fra nordiske husrelikvarier og fra norske stavkirker.

Triumfgavlen (fig. 6 og 7) brydes af en moderne gennemgang til kortaget. På gavlens vestside ses udmærket tydelige spor af ældre taglinier eller rettere konturer af en ældre gavl, hvis fuger er fremhævede med kvaderridser, og som har haft en lidt lavere hældning end skibets nuværende tagflader. Fodpunkterne for denne oprindelige taggavl falder omkring 20 cm uden for inderflugterne af skibets langmure. Gavlen er kort sagt alt for lille til skibet, og ved nøjere eftersyn finder man da også, at dens bredde, hældning (omkring 45 grader) og udhæng passer fortræffeligt til et kortagværk, naturligvis ikke det nuværende moderne, men det forsvundne romanske. Murværket, hvormed den

E.S.1952

Fig. 7. Å kirke. Detalje af murværket på vestsiden af skibets østre taggavl.

oprindelige, lille taggavl er øget til den nuværende størrelse, rundt regnet en meterbred stribe til hver side, er ganske vist også romansk, men afgjort tilføjet senere. Det er uden forbandt med det oprindelige og udført med mindre omhu (fig. 7), materialet er blandet og fugerne uden ridsning. Set i forbindelse med det materialskifte, som er noteret vestligt og foroven i skibet, røber gavlf forholdene tydeligt, at man afsluttede første byggeperiode ved at lægge tag på det anselige kor, der altså en tid har gjort tjeneste som kirke, og afbrød arbejdet på skibet, som i en kortere eller længere periode må have stået med ufærdige langmure og tagløst. Hvorfor så arbejdet er blevet stillet i bero er uklart. Årsagen kan lige så vel have været dagligdags pengemangel som krig og urolighed (venderne); særlig påfaldende er standsningen i hvert fald ikke, eftersom man f.eks. på Låland-Falster ret ofte har iagttaget helt tilsvarende byggestop efter korets opførelse, selv ved ganske små landkirker uden præstedør, der kunne have tjent som midlertidig indgang for menigheden¹². — I Å kirke har man antagelig anbragt en midlertidig lukkemur, med dør, i korbuen.

I 2. byggeperiode har man så fuldført kirken efter en mere kompliceret plan end oprindelig forudset, men i simple stilformer.

Skibet blev gjort færdigt, de påbegyndte langmure ført op til fuld højde, udstyret med de ovenfor omtalte vinduer, tre mod nord, tre mod syd, af silurkalk, og afsluttet foroven med simple skråkantgesimser af samme materiale. Endvidere må man ved samme lejlighed have rejst et tårn foran vestgavlen. Indtil 1874 kunne man i denne se en knap 2,8 m bred, godt 3,8 m høj rundbue med hulkantede, mod øst omkringløbende kragbånd (fig. 3). Denne nu af moderne vægpuds dækkede arkade er ret snart blevet tilmuret, i lukkemuren sad der en blændet vestdør (udvidet 1874) med rundbuet spejl mod øst og retkantet lysning. Lukkemur og dør må stamme fra den store ombygning, hvorved kirkens vesttårn blev udbygget til den nuværende anselige størrelse og hvælvet. Arkaden dækkes af tårnets underste hvælvinger og er sikkert en ældre tårnbue, som enten hører til det endnu bevarede, men udvidede vesttårn, eller måske stammer fra et endnu ældre tårnanlæg. Ved restaureringen i 1874 blev store partier af det nuværende tårn fornyet, og man skal dengang i det middelalderlige murværk have fundet »en del sten, der var huggede som vandrette skifter til en apsis med betydelig mindre radius end den, som findes med øst, og som måske skriver sig fra en vestre apsis, der støttede sig til den oftnævnte bue, og som er blevet nedbrudt, da tårnet kom til« (B.æ.K., s. 14). Dette fund er nu vanskeligt at vurdere. Stenene, der efter beretningens ordlyd lige så vel kan være dannede til en indre som til en ydre krumning¹³, blev ikke opbevaret, og det er hidtil ikke lykkedes at påvise nogen af dem i tårnmurværket. Er de i 1874 gjorde iagttagelser til at lide på, ville man vel næppe mere henhøre de

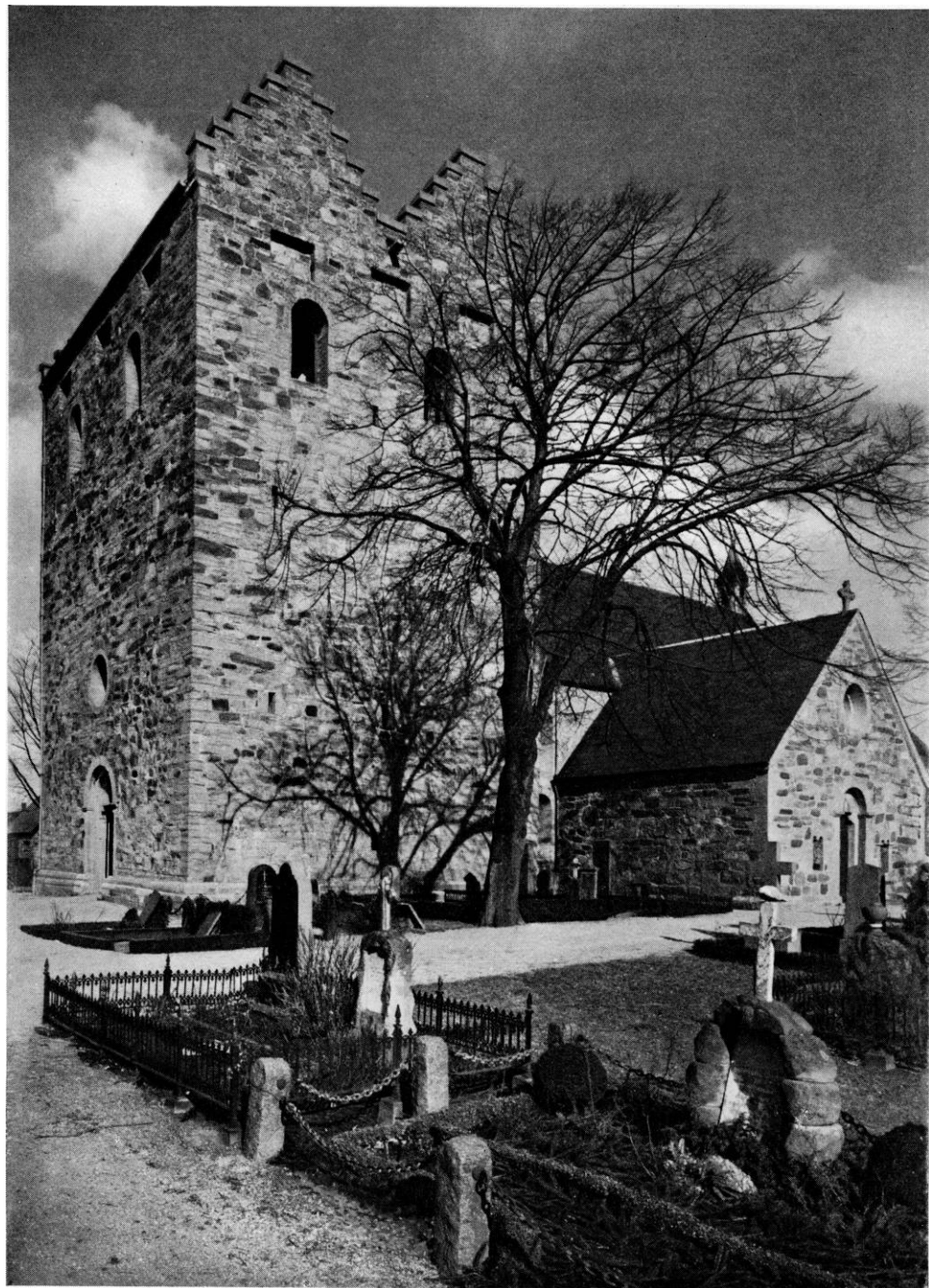

Fig. 8. Å kirke, set fra sydvest.

E.S. 1952

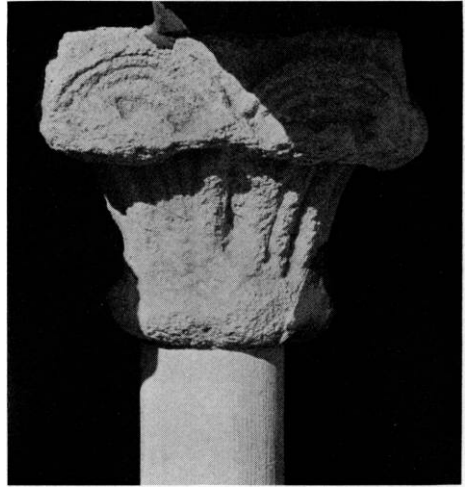
krumhugne sten til en vestapsis, men måske snarere til et rundtårn af den art, som i fire tilfælde er bevaret ved skånske kirker. Som støtte herfor kunne man, med alt forbehold, henvise til nogle mærkeligt placerede fundamentrester, som i 1938 blev fundet i sydøsthjørnet af tårnets underrum (planen fig. 3). Det må være fremtidige undersøgelser forbeholdt at løse dette problem og afgøre, hvor gammel arkaden egentlig er, men at den har indgået i det ældre, brede tårnanlæg, som blev påvist i 1938, kan betragtes som givet.

Som samtidige med kirkens første tårnanlæg må man anse de mærkelige *arkademure i skibet*, som opdelte dette indtil 1874. Af disse to mure delte den ene¹⁴, som var på fire rundbuede arkadefag (fig. 3 og 10), kirkerummet på langs i to godt 4 m brede skibe. Af murens fem retkantede arkadepiller, som havde skråkantede ledføjninger (mens soklerne var omløbende, fandtes der kun kragbånd under buevederlagene), var den østligste opført lige foran, ikke under den brede korbue. Den vestligste arkadepille var samtidig midtpille i en af to store rundbuer gennembrudt tværmur, som stod omkring 2,6 m fra skibets vestgavl. Tværmuren har næppe været nogen nødløsning, alene fremtvunget af tårnbuens snæverhed, selv om denne forbød at føre længdemuren helt frem til vestvæggen og her afslutte den med en pille af samme bredde som den, der var rejst foran den ulige aneligere korbue. Muren havde nemlig på vestsiden, over bueåbningernes top, omkring 5,1 m over gulvet, en kraftig inddragning, som måske vidner om, at der i denne højde engang har ligget et bjælkelag fra en etageadskillelse. I så fald har der måske her, over tværfaget i vest, været indrettet et mindst mandshøjt rum, antagelig en tribune. En sådan må nødvendigvis have haft åbninger af en eller anden form ud til skibet, men da arkademurene er blevet nedbrudt uden forudgående undersøgelse og uden sagkyndig kontrol, mangler alle iagttagelser. Muligt er dog, at den ovenfor omtalte overkomplette kragsten af silurkalk kan stamme fra en bueåbning i tribunen. Overrum, indrettede som herskabstribuner, er ret almindelige i de skånske brede vesttårne, og det er i hvert fald givet, at man i Å kirke har været tvunget til at forlægge et eventuelt rum af denne karakter til skibets vestende. Den bevarede tårnarkades højde er så stor, at den uvægerligt må have presset hvælvingen i det ældre tårnanlægs underrum, der jo sikkert, som vanligt på Bornholm, har været hvælvet, så stærkt til vejrs, at det omtrent måtte komme til at ligge i højde med skibets loft. Det har derfor næppe været muligt at indrette en brugbar tribune i selve tårnet. — Ifølge Brunius var murfladen på tværmurens vestside rå, som en blottet murkærne. Afsættet antog han var vederlag for en påtænkt tøndehvælving¹⁵. Ifølge Uldall (1871) så man dog romansk kvaderridsning nordligt på vestsiden af skillerummet. Hvis begge har set rigtigt, har murfladen været uensartet, hvilket kan skyldes senere forandringer.

Mens tværmuren aldrig har givet anledning til diskussion, højst har man debatteret, om rummet mellem den og tårnet skulle opfattes som et baptisterium, fordi døbefonten vitterligt har stået her¹⁶, så er der givet flere fra hinanden stærkt afvigende forklaringer på langarkaderne. De forskellige teorier er behandlede med fynd af Hans I. Holm (i B.æ.K., s. 13), hvis opfattelse er værd at citere. Han mener, at ingen endnu (i 1878) har givet en antagelig forklaring på disse mure, og slutter: »Man har sagt, at det (langskillerummet) er opført for at give kirken anseelse, hvad der slet intet har for sig; at man ikke har kunnet skaffe bjælker, som var lange nok, det er næppe rimeligt; at man ikke forstod at hænge dem op over så bredt et rum, hvilket heller ikke er rimeligt; at man har villet skaffe en fast understøttelse for blider og andre kastevåben, også det er tvivlsomt; at kirken ligesom tårnet har haft dobbelt tag, men hvorledes har da koret set ud?«

I hele dets disposition svarede langskillerummet nøje til arkaderne i tårnets hvælvede etager; pillernes og buernes bredde er begge steder næsten aldeles ens. Det skulle da synes mest nærliggende at tænke sig længdearkaden indbygget som forberedelse til en overhvælvning af skibet med to parallelle tøndehvælv, svarende til det arrangement, som virkelig er blevet gennemført i Østermarie. De to skibe i Å kirke var ikke så lidt smallere end de maksimale spænd, man på Bornholm har vovet at overdække med tøndehvælv på midtstøtte (Nylars 4,7 m). Heller ikke murhøjden synes for stor, den svarer til skibets højde i Østermarie. Noget andet er, at man næppe har kunnet slå hvælvene, før mørtelen i de 7 m høje mure var bundet godt af, og muligvis har man opgivet hvælvingerne, allerede inden dette var sket. Tøndehvælvene er i hvert fald aldrig blevet udført, ikke mindst måske fordi man i mellemtiden atter havde givet sig i lag med tårnet.

Dette har til at begynde med kun været halvt så drabeligt, som det er nu. Målene på kirkens ældre, brede vesttårn, af hvilket ikke så lidt, først og fremmest betydelige rester af trappeanlæggene, stadig er bevaret, er fastslået ved en undersøgelse i 1938 af arkitekt Charles Christensen. I kampestensfundamentet under det nuværende tårns nordmur blev der påvist en omkring 80 cm høj øgefuge, som faldt omtrent 3,3 m øst for tårnets nordvestre hjørne og korre-

E.S.1952

Fig. 9. Å kirke. Kapitæl fra en af søjlerne i de to vinduer på våbenhusets sydside.

sponderede smukt med de fundamenter, der ved samme lejlighed blev afdækket inde i tårnrummet (planen fig. 3), og da de nederste partier af det ældre tårns syd- og nordmur som anført i stor udstrækning er bevaret, kan dets grundplan rekonstrueres med næsten absolut sikkerhed.

Som tårnet nu står, er det indvendig omtrent nøjagtigt kvadratisk, mens dets ydre bredde er noget større end længden, hvilket beror på, at tårnets vestmur kun er halvt så tyk som murene mod nord og syd. Ved udgravningerne 1938 viste det sig, at kampestensfundamenterne var ført ned til grundfjældet, en udløber fra nordlandets granitmassiv¹⁷, som her ligger i kun 1—1,5 meters dybde. Tårnet har dobbeltsokkel, nederst skråkantet, derover en stor, nærmest opadvendende rundstav, en profilfølge, der meget hyppigt ses i Sydøstskåne. Restaureringen i 1874 har udslettet ethvert spor, som kunne have fortalt os, om sokkelen i hele sin udstrækning stammer fra den romanske ombygning, eller om den allerede var til stede under det ældre brede vesttårn og blot er kopieret og ført videre under det tilføjede tårnparti. Det sidste synes rimeligst, eftersom der er bevaret façademurværk fra det ældre tårn. Klarest fremgår dette af nordsiden, hvor man ser en lille lyssprække. Denne må være samtidig med det oprindelige trappeløb indenfor og er foroven afsluttet med en rundbue, udhugget i overliggeren, et træk, som mangler ved alle de i det senere murværk siddende lyssprækker. Forholdene omkring den tilsvarende, ligeledes oprindelige sydtrappes nederste glug synes ganske at svare hertil, og en vurdering af murværket lader formode, at tårnets østhjørner helt eller delvis stammer fra det ældre tårn. Højt i nordøsthjørnet sidder der en del hjørnekvadere af rustbrun skifer, nedenfor disse er hjørnet af silurkalk, der bortset fra større og mindre pletter af kamp helt dominerer i tårnfacaderne.

Heldigt nok har restaureringen i 1874 nærmest haft karakter af en hovedreparation, kun i det nuværende klokkestokværk og ved taggavlene har man tilladt mere væsentlige ændringer. Tårnets enkle, barsk afstængte præg er bevidst respekteret (fig. 8).

En stor moderne vestportal i romaniserende stilformer har 1874 afløst en meget uanselig dør, som skal have været sen, og i hvert fald ikke kan have været middelalderlig¹⁸. Over portalen er indsat et skægget mandshovede udhugget i sten, sikkert et af de to, som omtales af Urne (sml. indledningen s. 132). Tårnets glatpudsede *underrum* benyttes nu som forhal. Her, som i de følgende stokværk med undtagelse af øverste etage, er de romanske hvælvinger bevarede. Fire kvadratiske piller med skråkantede sokler og kragbånd bærer to og to hver sin øst-vest gående arkademur, som deler rummet i tre lige brede, tøndehvælvede skibe. En moderne dør af samme bredde som midthvælvingen fører i øst ind til kirkeskibet, helt mod vest i nordre og søndre tøndehvælv er der i 1874 brudt to firkantede skakter, gennem hvilke der er ført spindeltrapper

af træ. De oprindelige opgange til næste etage er dog stadig bevaret. Til den ene, en ligeløbstrappe med enkelte vendetrin og loft af stenplader liggende kant mod kant, er der adgang ad en retkantet dør i underrummets nordøsthjørne. Trappen hører til det ældre tårn, mens dens overdør i 2. etage, som er lige så enkel som underdøren, stammer fra den romanske ombygning. Den oprindelige søndre murtrappe er bedre stenhuggerarbejde, veludført er især underdøren, som sidder lidt vestligere end nordtrappens. Døren har karmanslag og fint hugget rundbue, bestående af tre stiksten med en lille fals på indersiden. Trappen begynder som et lille forrum, dækket med velbyggede tøndehvælv i et par afsæt, men har derefter oprindelig fortsat som en vindeltrappe, højresnoet omkring en ca. 55 cm tyk spindel af silurkalk, som endnu er bevaret. De til vindeltrappen hørende radiære trin er kun i behold på en strækning svarende til en kvart omdrejning. Ved den middelalderlige ombygning har man bortbrudt selve skakten og ført trappen videre mod vest som ligeløbstrappe med vendetrin og stigende stenloft, udført på samme måde som i nordtrappen. Trappeforlængelsens overdør, en simpel retkantet gennemgang, findes nær vesthjørnet i tårnets næste etage.

2. *tårnetage*, hvis hvælv og vægge dækkes af moderne puds, gør nu tjeneste som gennemgangsrum til skibets store vestpulpitur, til hvilket der er adgang gennem to moderne rundbuedøre, anbragt nær østhjørnerne. De i denne etage komplet bevarede romanske hvælv har piller med ledføjninger, svarende til dem i underrummet. Tøndehvælvene er derimod anderledes fordelt, idet de to østre piller her bærer en nord-syd gående arkade, og der mellem denne arkade og østmuren er slået et tøndehvælv, som altså vender på tværs af hvælvingsretningen nedenunder. De to vestre piller bærer derimod tre hvælv, ordnet som i underste stokværk. Rummet har smigede lyssprækker mod nord og syd, anbragte i bunden af større eller mindre rundbuenicher. Mod vest er der i 1874 anbragt et stort cirkelvindue i midtfaget, det har afløst en ældre muråbning, måske en dør. I yderfaget til hver side blev der i 1938 fremdraget en smiget lysåbning.

Østligt i sydmuren fører en rundbuet dør ind til et i plan halvcirkelkrummet trappeløb, som må være overtaget fra det ældre tårnanlæg. Omkring 3 m oppe er denne trappe afbrudt og ført videre med retning mod vest i det tilføjede murværk. Den ender med et knæk foran en retkantet overdør i 3. *tårnetage*, som ved en skillemur er delt i to rum. Skillerummet bæres af den omtalte nord-syd gående arkade i 2. stokværk, og tøndehvælvenes fordeling og retning er den samme som nedenunder. Af de to rum er det vestre størst, det har i midterste hvælvingsfag haft en dør ud til det fri, som senere er blevet formindsket til en smiget lysåbning. Lige overfor mod øst, midt i skillerummet, sidder der en dør, som har kunnet stænges fra vest. Skillevæggen er ikke i for-

bandt med tårnets nordmur, som antagelig her indeholder rester af det ældre tårn, uvist i hvor stor udstrækning. Fra det smalle rum bag skillerummet er der i alt fald nu adgang til skibets loft, men om denne gennemgang er gammel, eller har afløst en ældre, er usikkert. Hvert af rummene har i nordvæggen en stærkt smiget, oprindelig lyssprække; hvor murværket står blottet, ser man flere steder kvaderridsning i fugerne.

Et langt, lige trappeløb, som begynder i østrummets sydvæg, fører op til *tårnets 4. etage*. Denne er i 1874 blevet indrettet til klokkerum og i den anledning istandsat efter længere tids forfald. Ombygningen har fremdraget og markeret flere indtil da lidet kendte, oprindelige træk, men hidtil velbevarede mærkelige detaljer blev til gengæld fjernet og kendes nu kun fra de ældre beskrivelser og summariske opmålinger.

Det nu udelte rum har til hver side to ret anselige muråbninger, der efter restaureringen står som slanke, rundbuede glamhuller, men oprindelig har været lavere og afdækket vandret, med stenplader på udkragende konsolskifter. Oversiden af dækpladerne lå i plan med en omkring 75 cm bred murinddragning, som endnu er markeret til alle fire sider. Mellem dette tilbagespring og tagfoden var der en mandshøj, men kun alentyk murkrone, i hvilken der ifølge iagttagelser gjorde i 1874 har været tre gab til hver side. Disse åbninger, som udvendig står markeret som blændinger (mod øst kun ved lodfuger), har tilsyneladende stået som hak i murkronen, *skår*, og tårnets massive bygge-måde og hele lukkede og trodsige karakter kunne nok lede tanken hen på, at det oprindelig har været indrettet til forsvar. Tårnkronens åbninger måtte i så fald opfattes som skydeskår, murstrækningerne imellem dem som tinder, og i højde med tilbagespringet kan der have ligget et fladt tag. Men af spygatter, som kunne lede regnvandet fra et sådant tag ud gennem murkronen, er der aldrig fundet spor, og selv om man ikke tør bestride, at tårnet oprindelig kan have været kreneleret til forsvar, så er der intet, som tyder på, at kirken som helhed har været befæstet.

Spørgsmålet vil næppe mere kunne klares tilfredsstillende, og alle de beskrevne enkeltheder har forøvrigt meget tidligt måttet vige for helt fredelige bygningsformer. Indtil 1874 var der nemlig i tårnets øverste etage bevaret en romansk arkademur på tre fag, med piller meget lig dem i skibet, men med lidt bredere buespænd. Arkademurens overkant har ligget i plan med toppen af kreneleringen, i hvert fald kun så meget højere som påkrævet, hvis man samtidig bibeholdt skårene med en tynd, vandret overdækning af stenplader. Det er dog måske mere sandsynligt, at de straks er blevet lukkede; i 1874 stod de alle tilmurede med undtagelse af det østligste på sydsiden, som var blændet ned til en lille luge. To af dem er i hvert fald blevet blændede ved ændringen: det midterste skår mod nord og syd, som dækkedes af arkademurens ender.

På murkronen og tværarkaden hvilede det mærkelige, dobbelte saddeltag, som kendes fra ældre billeder (fig. 2), og hvis tilsnit ret nøje kopieres af det nuværende, som dog indvendig er støttet på anden måde. De nuværende kam-takkede gavle, der vender mod nord og syd, er af granit. Deres forgængere, hvis former de efterligner, skal have været af blandet materiale, for en del af mursten, især gjaldt dette kamtakkerne (rgsk.).

Dobbelttaget var uden tvivl gammelt og har i hvert fald været til allerede 1671, på Ravns tid («kirken . . . har et dobbelt tårn, dog foruden spidser . . .», med spidser må Ravn vel mene spir). Tagformen var — og er — dog den mest økonomiske, man kunne vælge. I romansk tid har tårnet sikkert været afsluttet på mere anelig vis, snarest med en pyramide som i Vestermarie.

Våbenhuset foran syddøren er adskilligt yngre end ombygningen af tårnet og næppe tilføjet før ca. 1200—25. En del af dets enkeltheder, deriblandt portalkonsollerne og vinduessøjlernes kapitæler, er påfaldende veludførte og må være huggede af en meget habil mand, der ellers ikke synes at have været virksom på Bornholm, og vel da har været indkaldt til dette ene lille arbejde. De omtalte detaljer kan i hvert fald ikke være importerede, eftersom de, så vidt man ser, er af den samme lyse sandsten, som er anvendt til våbenhushvælvet. Ifølge Mineralogisk Museum må en prøve fra hvælvet være en kaolinholdig variant af Neksøsanden, som forøvrigt ikke optræder i nærheden af Åkirkeby. Våbenhusets andre enkeltheder er for en del af silurkalk, murfladerne af rå og kløvet kamp med nogen skiftegang. Ret højt i dets østmur sidder der en sten med adskillige skålformede fordybninger.

Hele våbenhuset har skråkantsokkel. Langsiderne har altid været uden vinduer, alle muråbningerne findes i gavlen, hvis oprindelige dør er bevaret. Denne er formet som en anelig portal (3,2x1,35 m), udvendig falset, med lave, karnisprofilerede kragbånd i vederlagene under det runde bueslag, hvis stiksten næsten alle er helt dækkede af en cementlapning fra 1874. Under det glatte kalkstens tympanon har karmanslagene velhugne konsoller, formede som løvehoveder. Man ser endnu, at motivet har været varieret og arbejdet godt, men vejr og vind har taget en skal af den hvidgule sandsten. — Dørens inderside er svagt smiget, i hvert fald nu dækket med en fladbue.

På hver side af døren er der et af hensyn til hvælvet ret lavt anbragt biforieagtigt vindue. Deres lysåbninger er omkring 50 cm brede, indtil 85 cm høje, regnet til de hulkantede, cementlappede kragbånd. Begge vinduerne deles af en lille søjle, som bærer tvillingbuer, vistnok hugne i en enkelt sten. Baserne, hvis af hulkant over rundstav bestående profil er hugget i eet med plinterne, samt de glatte skafter er fornyede 1874, men kapitælerne er gamle; også de er stærkt sprængte; sandstenen, hvori de er hugget, smitter af ved berøring (fig. 9). Vinduesåbningerne omgives indvendig af en noget aneligere, rundbuet

niche. — Højt i den glatte taggavl, hvis rande er fornyede, sidder der en urskive i en moderne cirkelåbning, som har slugt en ældre, enkel lyssprække.

Det stærkt overpudsede indre dækkes af en oprindelig kuppelhvælving, muret af Neksøsandsten i tynde flager. Hvælvet, som er umanerlig tykt, bæres ind mod kirken af en rund skjoldbue, men forsvinder ellers glat i de svære ydermure, hvis uforholdsmæssige dimensioner røber, at bygmesteren har været meget forsigtigt indstillet over for hvælvinger.

En muret bæk har løbet væggene rundt, men er nu fjernet mod vest. Mod øst brydes den af et 170 cm langt, 75 cm dybt og knap meterhøjt muret alterbord, som er anbragt i sydøsthjørnet. Midt i østvæggen er der en lille, firkantet niche (ca. 80x48, 18 cm dyb).

En tegning fra 1871 (F. Uldall) viser, at der endnu dengang op ad væggen tæt til venstre for skibets sydportal fandtes en halvcirkulær plint, som var lidt lavere end bænken.

Efter våbenhuset er intet føjet til kirken, og i århundrederne derefter er der ikke foretaget ændringer af større betydning, bortset fra indbygningen af *kor-hvælvet*. Dette er otte-delt, af munkesten og hviler på fire grove kvadratiske hjørnepiller. De spidse skjoldbuer er helstens, de retkantede ribber samles foroven i en topring. Hvælvet er kuppelagtigt, en sten tykt, og stammer antagelig fra tiden omkring 1300 eller kort efter.

Kirkeregnskaberne melder kun om reparationer, af ændringer er der kun den lejlighedsvis, ganske hensynsløse indsætning af ny, større vinduer at notere. Den bornholmske rekord havde et vindue østligst på skibets nordside. Ifølge opmålingerne i B.æ.K. var det af træ, otte-rammet, retkantet, knapt 1,2 m bredt, men over 4 m højt. Sammen med flere mindre af lignende karakter forsvandt det ved restaureringen 1874, som forøvrigt delvis må være blevet betalt ved bortsalg af kirkens blytag. At dømme efter regnskaberne lå der bly på alle tage, bortset fra tårnet, som allerede 1693 havde tegltag, og våbenhuset, hvis bly udskiftedes med tegl i 1806.

Kirken står nu med blanke mure. Tagværkerne er alle ny og tækkede med skifer, kun over apsiden er det gamle blytag bevaret tillige med et ældre tagværk af spinkelt egetømmer. Alle 19 spær har spærsko og bladet, omtrent lodret stiver, men af hanebånd er der kun to. Et helt gennemløbende hanebånd langs muren forbinder 1. og 19. spær, et andet, vinkelret herpå, er ført ud til spær nr. 10, midtspæret.

Restaureringen i 1874, som leledes af arkitekt E. Blichfeldt, præger endnu bygningen stærkt. Den var forud godkendt af kirkeministeriet efter indhentede erklæringer fra J. D. Herholdt. Man er således ikke gået overilet til værks, og restaureringen må vel endog for sin tid betegnes som hensynsfuld, men nu om stunder ville antagelig ingen have givet sit minde til at nedbryde skibets arkademure.

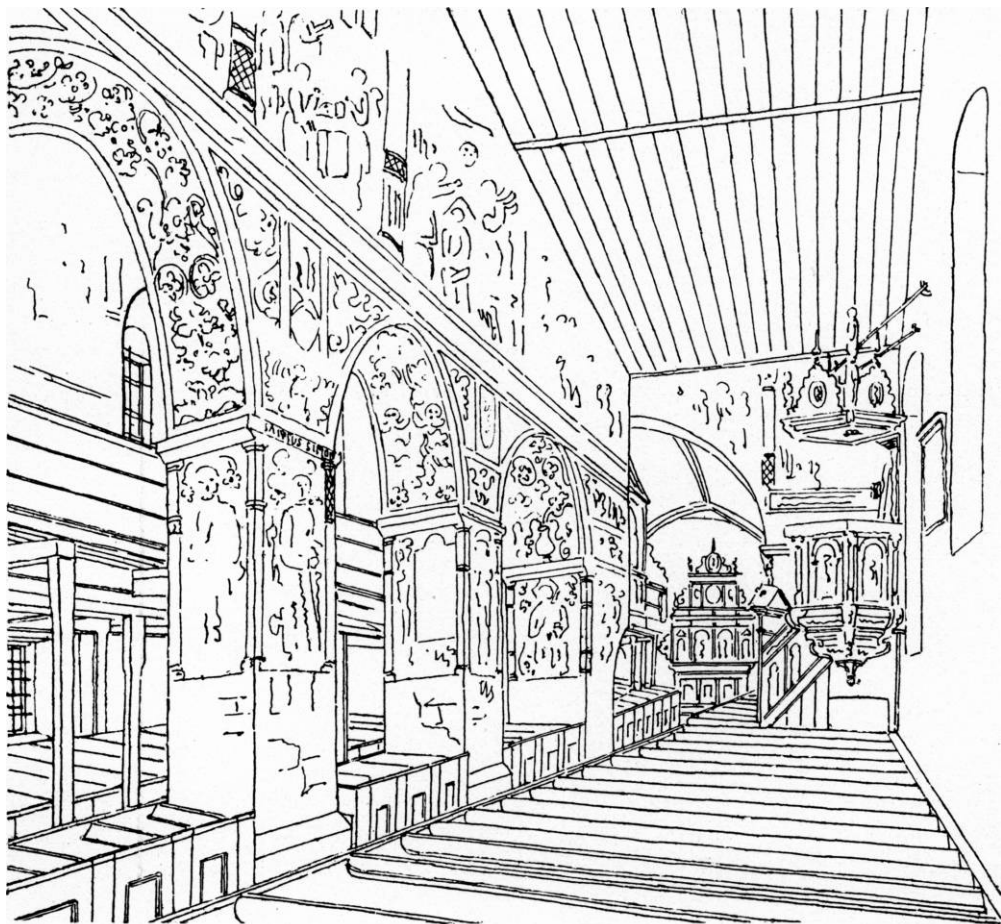

Fig. 10. Å kirke. Indre, set mod øst. Efter penneskitse af F. Uldall 1871.

† KALKMALERIER

I 1871, et par år før kirkens ombygning, fik F. Uldall i opdrag at foretage en undersøgelse af bygningen og, mere specielt, af arkademurene i skibet, om hvis (nedenfor omtalte) kalkmalerier fra 1571 han skulle udtale sig. Som måske de fleste af sine samtidige fandt han dog de sidste af så ringe kunstnerisk lodighed, at han indskrænkede denne part af sit hverv til et minimum, og da kalkmaleriernes skæbne endnu ikke var afgjort, kunne han ikke foretage pudsafbankninger i større skala. Man ved derfor ikke, i hvor stor udstrækning kirken har været dekoreret i romansk tid.

Trods undersøgelsens ringe omfang lykkedes det dog Uldall at finde et *†helgenbillede af romansk karakter* »på den østlige ende af længdeskillerummet i et par alens højde over den øverste (del?) af den herværende, senere udhuggede

fordybning eller niche (sml. planen fig. 3). Dette billede, som er malet dels på et lag hvidtekalk, umiddelbart på cementkvadrene, dels også på den gamle puds over samme, viser sig ved hele sin karakter at være af høj ælde, langt ældre end hele kirkens øvrige dekoration, og tør temmelig sikkert antages at være samtidig med muren, hvorpå det er anbragt. ... At billedet på nogle steder er malet på hvidtekalken over selve muren skriver sig fra, at denne oprindelig kun er forsynet med puds på de dybere liggende og mere ujævne steder, så man trods pudsen mange steder vil have kunnet se stenenes størrelse og forbindelse«.

Det, Uldall i 1871 kaldte puds, må i virkeligheden være den nu velkendte romanske fugebehandling med kvaderridser, her beskrevet træffende og vistnok for første gang. Det romanske billede, som altså har været malet på hvidtekalk direkte på den rå mur, kendes fra en farvelagt kalke, Uldall har taget. Nogenlunde bevaret var kun figurens af en hvid cirkelglorie omgivne hovede, der var malet gråt i gråt, vistnok med nogen fremhævnings med hvidt af de udviskede ansigtstræk. Oven over og til siderne for hovedet var der rester af højrød baggrund, skuldrene og den oprakte højre arm var hvide. Til venstre for armen fandtes nogle ret store, men ikke meningsgivende, sorte farvespor.

Indtil restaureringen i 1874 var såvel længdeskillemuren som østsiden af tvær-arkaden og begge de to skibes eller »ganges« ydervægge prydet med en *†kalkmalet renaissance-udsmykning, dateret 1571* (fig. 10—12). Dekorationen, der omtales af Ravn som »en herlig gammel malning nu lige 100 år siden ... malet ...«, har vel på hans tid endnu været godt bevaret. Men i 1824 var det meste næsten ukendeligt af fugt og ælde, og de mange tegninger, som Nationalmuseet ved midten af århundredet lod D. Jacobsen udføre¹, omfatter næppe mere end godt halvdelen. Udmalingen må have virket stærkt som dekoration, men af ren ornamentik var der forholdsvis lidt. Hovedvægten var lagt på en stor billedcyclus illustrerende Kristi liv, der lig et billedtæppe løb væggene rundt, og hvis folkelige beretninger var ledsaget af naivt rimede, danske indskrifter, af hvilke nogle få, de nedenfor gengivne, er blevet optegnede.

På siderne af længdeskillemurens 4 østligste piller var der store billeder af Kristus og de 12 apostle, malede på den øverste halvdel af hver sin pilleflade, indrammede af søjler og omspundne af et stilsikkert og velmalet slyngværk af ranker og rosetter (fig. 11). De hellige mænd var kendetegnede ved deres attributter og, i kragbåndshøjde, store versalindskrifter (SANTVS ANDREAS, SANTVS PETRYS o.s.v.). Kristus, med verdenskuglen på sin venstre hånd og den højre løftet til velsignelse, var afbildet på den fornemste plads øverst i kirken, på vestsiden af den østligste pille. På samme piller sydside var der en fremstilling af S. Peder, og på de tilsvarende sider af de tre næstfølgende piller, regnet fra øst: S. Jakob, S. Simon og S. Johannes. Fordelingen af de øvrige

Fig. 11. Å kirke. Kalkmalerier fra 1571. På sydsiden af længdeskillemuren, 3. pille fra øst.

apostelbilleder kendes ikke med sikkerhed, fremstillingen af S. Paulus fandtes vistnok på vestsiden af anden pille fra øst, og den af S. Andreas på samme side af den følgende pille. Billederne af Judas Taddæus og Bartolomæus har Worsaae noteret ved et besøg i 1851², men fremstillinger af Jakob (Alfæus' søn), Matthæus, Filip og Thomas er ikke engang omtalt, derimod nævner Ravn et billede af Maria.

Bueslagenes undersider var prydede med rankeværk (fig. 10), mens det nederste af skillemurens flader mod nord og syd, fra vederlagshøjde op til i højde med buetoppene, var dækket af grotesker (bladværk, dragelignende dyr og hermer), fordelt i felter omgivende våbenskjolde (fig. 11). Om disse bemærker Ravn, at der var »udi kirken nogle de lybske herrers våben antegnede, ved

10 eller 12, ... men ingen navn findes ved våbnen anskreven«. Sognepræsten Balle opregner 1824 i sin beretning til prins Christian Frederik: 1) En sort ørn med en sparre nedenunder, det øverste af feltet hvidt, det nederste blå (fig. 11), 2) en sort, flakt ørn i gult over- og sort underfelt, 3) en oprejst springende råbuk i hvidt felt, 4) en sparre i lyseblåt felt. Helt nøjagtige er disse beskrivelser næppe. Ifølge Jacobsens tegninger var den flakte ørn på skjold 2 (på 2. pille fra øst, staden Lübecks våben) ikke sort, men gylden, og skjoldet vandret tredelt, fra neden og op gyldent, hvidt og gråt (sort?). I skjoldet 4 har der, hvis det er det samme, som Jacobsen afbilder, under sparren været en lille fugl, vendt mod heraldisk højre. — Våbenet 1) var Blasius van Wickedens, lybsk høvedsmand på Hammershus 1543—47 (sml. Allinge, s. 93).

Denne del af decorationen afsluttedes opadtil med en skriftfrise mellem to gule bånd, som tangerede arkadernes buetoppe og var ført om i samme højde på ydervægge og tværskillerum. De nytestamentlige billeder var malet i den godt 2 meter høje zone over skriftfrisen. De forskellige optrin af den hellige historie var skilt fra hinanden ved fantasifuldt varierede søjler, hvis af ringe sammensatte led havde skedblade. Når man ser bort fra en eventuel Mariæ bebudelse³, som måske kan have været malet på tværskillemuren, begyndte den kronologisk fremskridende beretning vestligt på sydsiden af langskillemuren, der på denne side var opdelt i 6 felter. Ordningen var her:

1) Kristi fødsel. Af dette billede var dog kun såre lidt bevaret, ifølge Jacobsen alene Josef (yderst til højre), som bøjer sig over en lille engel. I baggrunden træer.

2) Maria med barnet, de tre vise fra Østerland frembærende offergaver. I frisen nedenunder (som de følgende efter Balle):

»De viise udi de östre lande — saae Guds stierne at skine paa stande komme oc tilbede ville de vist — den nyfødde Konge Herre Christ«.

3) Fremstillingen i templet:

»Christi forældre met sorg ledte — effter hannom højt de ham hedte udij templen hos de lærde mænd — som svared och spurgte dem igien«.

4) Kristus døbes af Johannes. Til venstre en engel med foldede hænder. Over Kristus helligåndsduen i gylden cirkelglorie, derover skriftbånd, hvori (efter Balle, Jacobsen har kun kunnet læse de to første ord): »Hic est filius meus . . .« (»denne er min søn . . .«). Til venstre, på stammen af et træ: »1571«. I frisen nedenunder:

»Christus Jesus sig döbe lode — aff Johannes sin thijenere gode den hellig aand aff himmelen fördt — Gud faders röst bleff der ogsaa hördt«.

5) Brylluppet i Kana. Bruden sidder med krone på hovedet; i forgrunden 6 hankekander:

»Jesus gjorde god Viin udaff Vandt — tiyl maae der forundris hver Mandt
det förste tegn Christus har giordt — siden han kom herneder paa jortd«.

6) Lazari opvækkelse. På gravens dæksten viser Jacobsen: ANNV (?), på en af tilskuernes kjortelbræmme: FAZI (rester af malersignatur?). Vedskrift:

»Lazarus sijn rette gode ven — opvækker hand af döde igien
Jöderne undte ham det icke vel — thi ville de hannom slaae ihiel«.

Billedrækken fortsatte derefter på den søndre »gangs« (»hovedgangens«) yder-vægge, men var her så stærkt ødelagt, at Worsaae kun har noteret en fremstilling af bjergprædikenen, som vistnok har været placeret på triumfvæggen (fig. 10). Resten af frelserens historie fandtes i nordre gang, hvor beretningen atter tog fat østligst på langskillemurens nordside, begyndende med:

7) Indtoget i Jerusalem. Dernæst fulgte: 8) nadveren, 9) fodvaskningen og 10) Jesus i Gethsemane. Den til dette billede hørende indskrift, som var med saftig og sikker fraktur (Ralle: »halvtyske fortidens bogstaver«), blev i 1871 kopieret i fuld størrelse af Uldall og er derfor den eneste, hvis ortografi kendes med fuld sikkerhed:

»Jesus i haffuen suetede blodt — Och beder till sin fader saa goot
Reffaler sin sag udi guds hadt — Hwo det gier icke forderffue kan«.

mat 26.

Dernæst på samme væg: 11) Judas' forræderi (fig. 12), 12) Jesus fremstilles for Kaifas og 13) tornekroningen. De derpå følgende to billeder fandtes på tværskillemuren: 14) hudflettelsen og 15) Pilatus fremstiller Jesus for folket.

Lidelseshistoriens afsluttende scener var malet på nordvæggen, ifølge Worsaae »formodentlig gravlæggelsen, opstandelsen og himmelfarten, men er nu for største delen udslettede«. Foruden et brudstykke af gravlæggelsen har Jacobsen aftegnet et ret stort brudstykke af korsegangen, og måske har en rund medaillon med en i trekvartprofil set mandsbuste, som efter Jacobsens gengivelse at dømme kan have været et portræt, ligeledes været malet på skibets nordvæg.

Uldalls undersøgelse bragte kun få supplementer. Dog har han på østsiden af første pille fra vest, tværskillemurens pille, fremdraget et billede, »der mulig er blevet overkalket, fordi dets indhold har vakt anstød, idet det forestiller en nøgen mand og kvinde, der synes at kærtegne hinanden. Manden er afbildet med vinger; hans og til dels hendes hovede er forsvundet ved pudsens beskadigelse, da et pulpitur er anbragt på dette sted . . .«. Rilledet, hvis størrelse

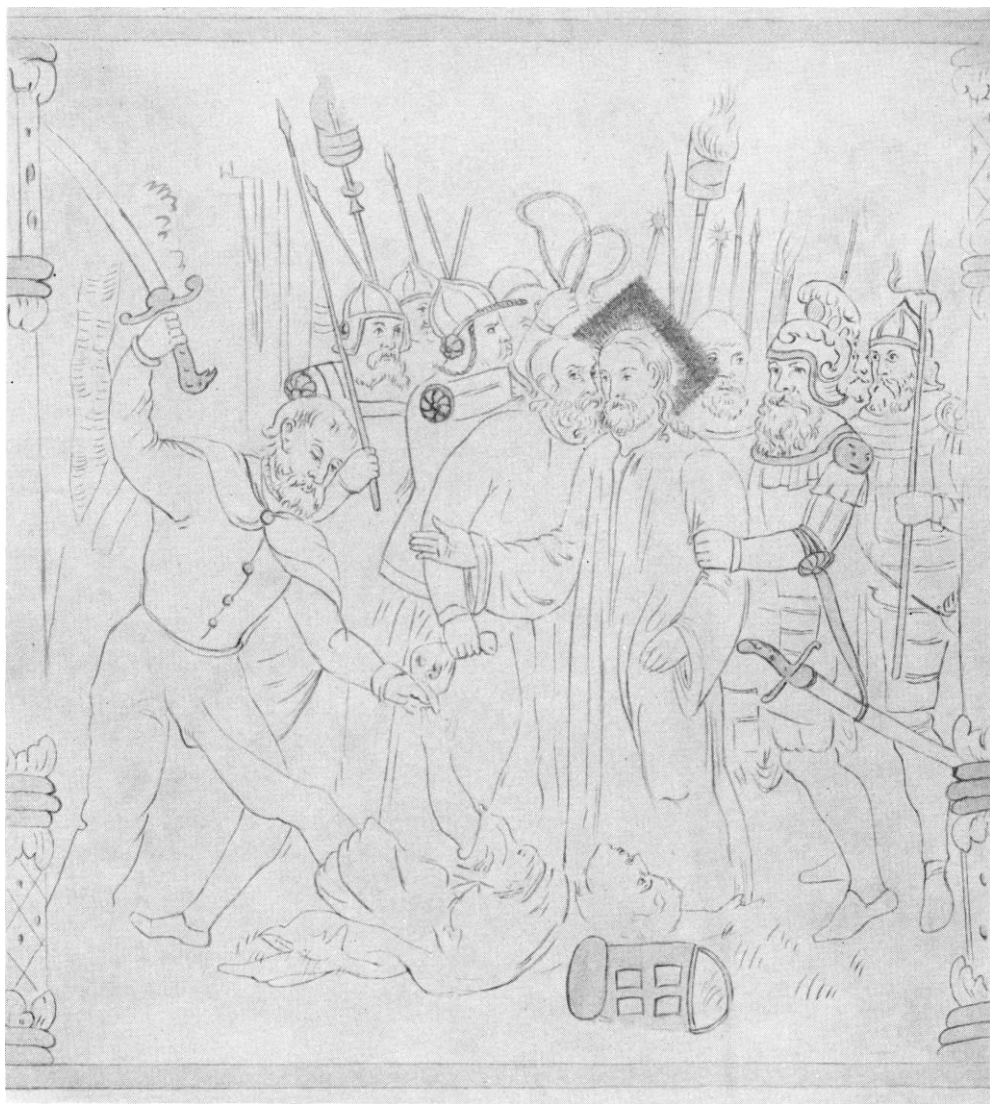

Fig. 12. Å kirke. Kalkmaleri fra 1571 på nordsiden af længdeskillemuren.

ikke kendes, kan efter beskrivelsen have været et brudstykke af en grotesk, hvis underordnede småfigurer her, som i så mange andre renaissanceudsmykninger, kan have opført sig lidt frit. — På undersiden af korbuen fandt Uldall spor af en dekoration i kalkfarve, som han uden nærmere beskrivelse dømte interesseløs; den har vel så næppe været romansk. Ved afbankninger af vægpudsens under nordsidens vinduer fremkom der gamle stilladshuller, som var lukket med tilpassede sten og markeret med hver sin malede roset, der svarede til rosetterne i renaissance-dekorationen.

Efter udsagn af prins Christian Frederik var kalkmalerierne »malet al fresco, gråt i gråt«⁴, men billederne var dog ikke rene grisailler. Våbenskjoldene var som anført farvelagte, og rammestreger, søjleled, ikke få dragtdetailler samt forskellige mindre enkeltheder var fremhævede med gult. De hellige personers glories var gyldne, og hist og her i ornamenterne var der strøet små guldkugler. Virkningen må have været vel beregnet, mindende om sparsomt illumerede træsnit, og hvis man tør dømme efter Jacobsens gengivelser, kan maleren ikke have været nogen ringe kunstner. Hans nationalitet er usikker, for selv om indskrifterne var kærnedanske, er det alligevel ikke utænkeligt, at maleren kan have været udlænding.

Staden Lübecks våben, som har været anbragt ud mod mandssiden, ud for det sted foran prædikestolen, hvor Sweder Kettingk (hovedsmand 1556—73, sml. s. 173) må formodes at have haft sin stol, samt de øvrige lybske våbenskjolde tyder på, at dekorationen helt, eller i det mindste hovedsageligt, er blevet til på lybsk foranledning. Den er dateret 1571, og når man erindrer, at den opslidende nordiske syvårskrig, under hvilken Bornholm flere gange var i fare, afsluttedes 13. dec. 1570, forekommer det rimeligt, at denne rige og vel også kostbare udsmykning har været tænkt som en from votivgave i anledning af freden.

† *Senere kalkmalerier*. Endnu i 1824 fandtes Christian 4.s navneciffer med Willich von Westhofens og fru Anne Sparres adelige våbener malet på hvidtekalken over skriftestolen⁵. Af Thurahs beskrivelse ses, at våbenet var placeret nordligt i apsiden, over det derværende indmurede skab⁶ (om dette se s. 171).

† GLASMALERIER

Ifølge Thurah sås Sweder Kettingks navn indbrændt i en rude »ved alteret«, S. Johannes med årstallet 1597 i en rude i vinduet næst prædikestolen⁷.

† LOFTSMALERIER

1726 blev skibets lofter malet, og i den anledning indkøbte man lim, kønrøg, kridt, blyhvidt, brunrødt og 24 lod indigo quartimale (rgsk.). Farveindkøbet tyder på, at loftet, foruden slet og ret at være blevet »anstrøget«, som der står i kirkeregnskabet, også har fået nogen dekoration. Måske har det dog blot været himmelmalet med skyer i lighed med loftet i Rønne.

INVENTAR

Alterbord (fig. 14), af egetræ med malet årstal 1608. Det meget smukke renaissance-arbejde stammer ligesom altertavle og prædikestol fra Jacob Krembergs værksted i Lund og svarer nøje til alterbordet i Rurlöv kirke i Skåne¹.

Fig. 13. Å kirke. Indre, set mod øst.

Bordet har i forsiden tre, i kortsiderne en enkelt, firkantet fylding i rulleværksramme, og mellem felterne står i alt otte hermer med kardinaldyernes attributter, regnet fra syd: knækket søjle (styrke), slange og (forsvundet) spejl (klogskab), sværd og vægt (retfærdighed), bæger og kande (mådehold), hjerte og barn (kærlighed), due og anker (håb), kors og kalk (tro) samt endelig palmegren og lam (fred). Hermerne har joniske kapitæler, og skafterne er smykket med beslagværk, masker, draperier og frugtklaser. Postamentet har under hermerne volutsvungne knægte med beslagværk og rosetter og i smalfelterne derimellem akantusslyngværk, symmetrisk ordnet omkring et englehoved. Gesimsen har profileret arkitrav, glat frise og karnisprofileret kronliste. Bordpladen består ligeledes af eg, mens bagsiden er muret og hvidtet.

Den brogede staffering gentager i hovedsagen de oprindelige farver. Hermefigurerne har gyldent hår og er iført olivengrønne gevandter med gylden halsbræmme. Skafternes kassetteværk er forgyldt på gråhvid bund, deres draperier blå, lilla, grønne, blegrode eller hvide; bagklædningen bag hermerne er sort. Postamentfelternes snitværk er forgyldt og olivengrønt på zinnoberrød bund, og knægtene har olivengrønt kassetteværk på blegrode bund. I forsidens fyldinger står gyldne frakturindskrifter: Johs. 6,32—33, 3,16 og 3,14, mens kort-

Fig. 14. Å kirke. Alterbord 1608, skåret af Jacob Kremberg (s. 157).

P.N.1918

sidernes fyldinger er tomme. På frisen er malet skriftstedet Johs. 7,37—38 samt »Anno Domini MDCVIII«.

†*Alterklæder*. 1) Et rødt alterklæde skænkedes 1697 af oberstløjtnant Bugenhagen (rgsk.). På klædet fandtes to hjelmede våben og initialerne A B og M H².

2) 1844 købtes et klæde med kors, frynser og kniplinger af ægte forgyldt demifeng (rgsk.).

Altartavle (fig. 15) i højrenæssance, stafferet år 1600 og formodentlig foranlediget opsat af Lundekanniken Johan Ottho (Hans Ottosen?), rimeligvis kirkens daværende patron, hvis navn findes malet på storgesimsen³. Tavlen svarer, særlig i detaljerne, nøje til en altartavle fra 1598 i Burlöv kirke i Skåne, som henføres til billedskæreren Jacob Kremberg i Lund⁴. Skønt også kompositionen i hovedtrækkene stemmer overens, er de arkitektoniske bestanddele dog kraftigere understreget på Åkirketavlen. Det brede storstykke deles af fem korintiske søjler med beslagværksprydbælter i fire høje arkadefelter, hvoraf de yderste, som er lidt smallere end de andre, over buen har et trekantet gavlfelt. Under arkaderne sidder hængkartoucher med englehoved. Det lave postament, som kun strækker sig under storstykkets to midterste felter, har øverst et stærkt udladende led med beslagværk på den rundede underside og under søjlerne fremspring med englehoveder og bosser. Under det yderste søjlepar hænger kerubhoveder med store, joniske kapitæler. Storgesimsen har flade frisefremspring med beslagværk og diamantbosser samt karnisprofileret kronliste, der over storsøjlerne bærer volutknægte med englehoveder. En ejendommelighed ved opbygningen frembyder topstykket, som er tredelt over et postament, der følger storgesimsens firdeling. I dets brede midtfelt findes et

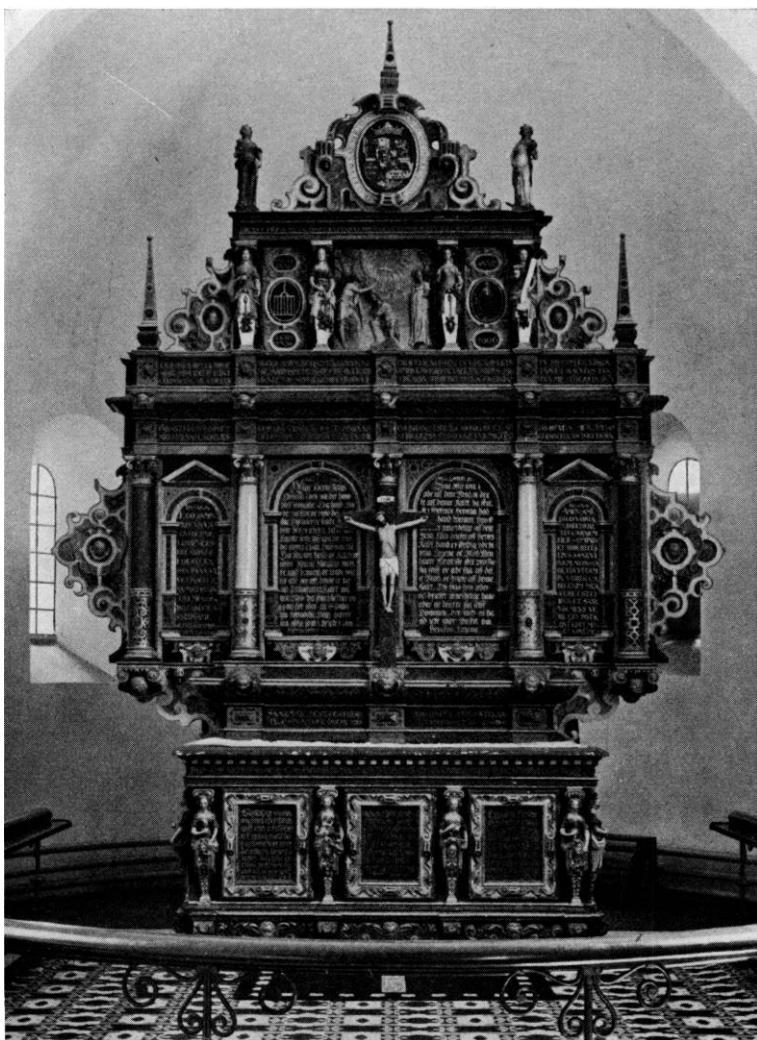

Fig. 15. Å kirke. Jacob Krembergs altertavle 1600 (s. 159). O.N.1947

relief forestillende Kristi dåb, i de to smallere sidefelter ovale medailloner med Lunds domkapitels våben, i nord en rist, i syd S. Laurentius med risten (sml. vignet på titelbladet). De tre felter flankeres af fire hermer med frugtklaser på skafterne og attributter, symboliserende dyderne klogskab, styrke, retfærdighed og mådehold. Topstykket har gennemløbende gesims, som bærer en stor rulleværskartouche med det danske rigsvåben, kronet af et slankt pyramidespir og flankeret af to slanke kvindefigurer med troens og håbets attributter. Storvingerne, der foroven ender i en ørneprofil, har i midten et kerubhoved i en kartouche, som halvt skjuler et kvindehoved. Tilsvarende topvinger med diademhoved og små rulleværks postamentvinger.

Om end stafferingen er opmalet, er den dog næppe ændret væsentligt. Storsøjlerne er skiftevis hvide og mørkt marmorerede, beslagværk og kartoucher er forgylde eller hvide på smalteblå bund, englehoveder og hermefigurer har gyldent hår, og deres gevandter er bleg-røde, blå, grønne og karmoisinrøde. I arkaderne samt i postament- og frisefelter findes gyldne indskrifter, de danske med fraktur, de latinske med versaler. I storstykkets midterste arkadefelter står nadverordene på dansk, i de ydre latinske citater af Johs. evang. 6. kap. I postamentfelterne står på latin 1. Johs. 1,7 slutningen, storgesimsens frise og topstykkets postamentfelter har i fællesskab den 23. salme på latin og topgesimsen Matth. 3,17. I fire små kartoucher over og under kapitlets våben

er malet »Capitulum Lundense anno 1600«. På storgesimsens nordre endeflade står navnet Johan Ottho Can(onicus) Lunde(n)sis. Endelig står i skriftbåndet omkring rigsvåbnet: »Vivat et valeat ser(enissimus) Danorum rex Christianus 4.« (»Christian 4., de danskes glørværdige konge, leve og styrkes«).

Altertavle og prædikestol blev 1729 renoveret af maleren for 14 dlr., 1 mk.; 1843 blev begge repareret for 130 rbdlr., hvoraf billedhuggeren fik 11 rbdlr., 4 mk., smeden 15 rbdlr., maler og forgylde 6 rbdlr. og købmand (?) J. L. Balle resten »for arbejde, risiko og ulejlighed«. Endelig blev altertavlen 1855 istandsat af maleren Christian Cornelius Mahler for 150 rbdlr. og igen efter en brand 1858 af samme for 64 rbdlr. (rgsk.).

†*Altertavle*, middelalderlig, forestillende kirkens værnehelgen Johannes Døberen, skåret i træ og stærkt forgylde. Figuren stod i 1600'rne foran kvindestolene (Ravn), men skal i begyndelsen af 1700'rne på sognepræsten Claus Flyngs befaling være nedgravet i jorden for at hindre nogle skibbrudne katolikker i at tilbede den (sml. indledningen s. 132).

Altersølv. Kalk, sengotisk, fra o. 1500, dog med nyere bæger. Den sekstungede fod (fig. 16) har profileret fodplade og standkant med indstemplet firpasmønster. På fodens overside er langs kanten graveret et skriftbånd med minuskier: »d(omi)no ioachim milcovi (?) plebano procura(n)te« (»i sognepræsten Joachim Milcovs (?) embedstid«). Et hul mellem skriftbåndets to ender, midt

O.N.1947

Fig. 16. Å kirke. Fod på senmiddelalderlig alterkalk (s. 161).

Fig. 17—18. Å kirke. Alterstager (s. 164).

O.N. 1947

på en af fodens tunger, tyder på, at der her har været anbragt et krucifiks. Skaftet er i nyere tid forhøjet, idet de to oprindelige sekskantede skaftled begge er anbragt over knoppen, mens der under denne er indføjet et nyt, glat stykke. De oprindelige led, hvoraf det øverste ved ændringen er vendt på hovedet, bærer minuskelindskrifterne »ihesus« og »maria«. Den store, flade knop har seks rudebosser med minusklerne »ihesus«, mellem hvilke der er fastgjort seks små støbte musicerende engle. På knoppens over- og underside findes store, kantede tunger, de øverste med graverede, stærkt varierede plantemotiver, de underste med geometriske ornamenten. De oprindelige dele af kalken er forgyldt. Under foden er senere indridset: »Vog Netto 30½ Lod«. Bægeret er rimeligvis fra 1786, da guldsmed Lind, antagelig Svend Peter Lind i Rønne (Bøje s. 372), fik 20 rdl. 1 mk. for kalkens reparation (rgsk.). Samtidig er ændringen af skaftet vel sket. *Diske* er iflg. rgsk. fra 1865. †*Diske*. En forgyldt disk, som vejede syv lod, nævnes i inventarium o. 1690. Iflg. Ralle fandtes »nedenunder indgraveret to serafvinger forbundne i en ring med bogstaverne H O ovenover«. På randens overside var graveret et Jesumonogram. Den blev 1847 omgjort af Andreas Creutzberg (Bøje s. 175) med tillæg af et lod sølv

Fig. 19. Å kirke. Døbefont fra mester Sighrafs værksted på Gotland (s. 164).

Hude fot.

(rgsk.). *Oblatæske og vinkande* fra 1874, skænket af Åker sogns beboere i anledning af restaureringen. †*Oblatæsker*. 1) En trææske til messebrød købes 1685 for 8 sk. 2) 1846, af moseeg, forfærdiget af L. M. Sonne, Svaneke, og med et

forgylt kors, udført af guldsmed Creutzberg (rgsk.). 3) 1865, udført af guldsmed G. Kolling, Rønne (rgsk.). † *Vinflaske* af tin blev 1685 omstøbt af Matz Larssen i Neksø, hvorefter den rummede tre en kvart pot (rgsk.). † *Vinkande* fra den kgl. porcelænsfabrik, anskaffet 1845 (rgsk.).

Sygekalk fra 1823, 12 cm høj. Rund, glat fod, fladrund knop og rundt bæger med udsvejfet rand. Ingen stempler. Iflg. rgsk. fik guldsmed Møser, Rønne (Bøje s. 373), 30 rbd. for kalk og disk. *Dysken* synes fornyet, idet den nuværende har et utydeligt stempel, vist sammenskrevet NK. Lille rund *oblataeske* med graveret egeløvskrans på låget og mestermærke, AW, for Andreas Magnus Westrup eller Andreas Martin Westrup (Bøje s. 127 og 131). Alle tre dele opbevares i et læderbetrukket etui fra 1865 (rgsk.). † *Sygekalke*. 1) Nævnt 1685, da der købtes et etui til kalk og disk (rgsk.). 2) Kalk og disk blev 1691 omgjort hos Frans trompeter (ikke hos Bøje), som tillagde to lod sølv (rgsk.). Kalken var allerede 1710 ganske ubrugelig, og i nogle år anvendtes alterkalken i sognebud. 1719 blev sygekalk og disk repareret af Andreas Frantsen i Rønne (ikke hos Bøje), og 1726 blev den istandsat i København (rgsk.). 3) 1799 betales 17 rdl., 3 mk., 12 sk. for en ny kalk og disk, som allerede 1823 blev solgt for 7 rbd. 2 mk. (rgsk.).

Alterstager. 1) (Fig. 17) i præstegården opbevares en enkelt senmiddelalderlig stage, 27 cm høj, med kraftig, profileret fod og lydeskål samt trindt skaft med tre runde profilringe. Ingen lysetorn. Muligvis identisk med »en liden Kobber Lysestage«, som nævnes i inventariet o. 1690.

2) (Fig. 18) o. 1625, af messingblik, 40 cm høje. Stor, rund, profileret fod med drevne bukler og graverede bladranker. Over skaftets nederste, ottekantede del findes en fladrund, riflet knop; den øverste og længste del af skaftet er riffelsnoet. Stor, profileret lydeskål med smukke graverede bladornamenter. Nyere lysetorn af blik.

3) Nyere, med lav, klokkeformet fod og cylindrisk skaft over et ægformet led; lille profileret lydeskål. Anvendes for tiden ikke.

1777 betales 33 rdl. 2 mk. for et par lysestage (rgsk.). Såfremt dette er de som nr. 2 nævnte, må et par messingstage, som omtales i inventariet o. 1690, være forsvundet.

† *Røgelsekar*, nævnt i inventarium o. 1690 som »et Kobber Ildkar«.

† *Messehageler*. 1) Af rød-blommet fløj, nævnt o. 1690 (inventarium). 2) Af violet fløj, nævnt 1811 (inventarium). 3) Af rødt bomuldsfløj med guldtrækkerarbejde, anskaffet 1844 (rgsk.).

† *Brudekrone* opbevaredes i et skab i koret (sml. s. 171), indtil den 1723 blev solgt i København for 22 rdl., 3 mk., 4 sk. (rgsk.).

Den prægtige, romanske *døbefont* (fig. 19) er den gotlandske stenmester Sigghrafs signerede hovedværk, hugget af gotlandsk sandsten i 1100'ernes sidste

Fig. 20. Å kirke. Detailbillede af døbefonten, visende Jesu fødsel. Josef sidder ved fodenden af jomfruens leje og holder hende i hånden. Derover krybben med barnet i svøb under to af staldens dyr. Til venstre en engel med røgelsekar, til højre julestjernen. På samme måde har stenmesteren fremstillet begivenheden på fonten i Grötlingbo på Gotland.

halvdel. Kummen (tvm. 81 cm) omgives af 11 reliefhugne arkader med trekløverformede bueslag og rigt varierede pilastre. Buehjørnerne er udfyldt med bånd- og rankeslyng. Arkadefelterne indeholder, i ret højt relief, scener fra Jesu barndoms- og lidelseshistorie: bebudelsen, Marias møde med Elisabeth, Jesu fødsel (fig. 20), kongernes tilbedelse af barnet (i to billeder), kongernes hjemrejse (i tre billeder), hudflettelsen, Jesu gang til korset og korsfæstelsen. Billederne er overordentlig klare og velkomponerede, figurerne er ret stive, og dragtbehandlingen viser den for mesteren karakteristiske anvendelse af tætte, skrå parallelfolder. På bueslagene står en lang runeindskrift i gutnisk sprog, hvori billedernes indhold forklares: »Dette er S. Gabriel, som sagde til S. Maria, at hun skulle føde et barn. Dette er Elisabeth og Maria, som hilser på hinanden. Her hviler Maria, da hun fødte barnet, himlens og jordens skaber, som forløste os. Dette er de tre konger, som først ofrede til Vor Herre. Her tog han, Vor Herre, mod kongernes offer. Her red de bort, de tre konger, efter at de har ofret til Vor Herre«. Læsningen af nogle ord i det følgende er usikker, men derpå fortsættes: »Jøderne tog Vor Herre og bandt ham ved træet og satte ham under bevogtning. Dernæst førte de ham bunden bort derfra. Og her naglede jøderne Jesus til korset. Se frem til dette!« Endelig afsluttes indskriften på et pilasterskaft med stenmesterens signatur: »Mester (?) Sigraf (gjorde dette)«⁵. På kummens skrå underside slynger sig en elegant akantusranke. Den keglestubformede fod har foroven under kummen en kraftig, flettet vulst. På fodens sider er hugget fire fremspringende hoveder, et mands-, et vædder- og to løvehoveder. Mellemrummene mellem disse er udfyldt med ranke- og ormeslyng, som løvehovederne fastholder i flaben. (Mackeprang: Døbefonte s. 370 ff.).

Fonten stod tidligere efter middelalderlig skik i skibets vestende, hvor der muligvis har været indrettet et særligt dåbskapel (sml. s. 145), men flyttedes ved restaureringen til sin nuværende plads i koret.

Dåbsfade. 1) Af sydtysk arbejde fra o. 1575. I bunden findes en fremstilling af bebudelsen omgivet af en stærkt slidt minuskelindskrift og på randen indstemplede ornamenter. Tvm. 49 cm. Iflg. kirkens regnskaber er fadet bekostet 1678, da det betaltes med fem dlr. til Karen sal. Clemmen Rasmussens i Rønne. Anvendes ikke. 2) Nyt, af tin.

**Vievandskar* af gotlandsk kalksten, stærkt beskadiget, idet største delen af den indvendig ottekantede kumme er afstødt. Fundet under tomten af den nedbrændte Kannikegård. I Rornholms museum.

Krucifiks (se fig. 15), sengotisk, fra o. 1500. Det lille hoved, som bærer snoet tornekrone, hælder nedad mod højre skulder. Ansigtet er smalt og har lukkede øjne, kind- og hageskæg samt langt hår, hvoraf en lok falder ned over skulderen. Lang, slank krop med fremskudt brystkasse og stor sidevunde. Renene er kun let bøjede og fødderne samlet med een nagle. Armene synes fornyede. Lille,

Fig. 21. Å kirke. Prædikestol fra Jacob Krembergs værksted i Lund (s. 168).

O.N. 1947

smalt lændeklæde med snip ved venstre hofte. Figuren er kun 54 cm høj. Simpelt, sikkert nyere korstræ med skriftbånd foroven. Nyere staffering.

Hvor krucifikset, som nu er fastgjort på altertavlens midtsøjle, oprindelig har haft sin plads, kan vanskeligt afgøres; kirkens ejendommelige arkitektur taler mod anbringelse i korbuen. Dets ringe størrelse tyder snarest på, at det er et alterkrucifiks.

Prædikestol (fig. 21) i højrenæssance, ligesom altertavlen (s. 159) et arbejde af den skånske billedskærer Jacob Kremberg og stilistisk nøje svarende til Krembergs prædikestole i Vellinge og V. Sallerup i Skåne, som begge dateres omkring 1615⁶. Dog taler anbringelsen af dronning Anna Cathrines våben (død 1612) for en lidt tidligere datering af Åkirke-stolen. Ravn vil vide, at »Arbejdet slet og ret lod velagtet Mand udi København Anders Hansen og Cannik udi Lund af Kirkens [Midler] bekoste«, og at prisen skal have været o. 300 sletdaler.

Selve stolen består af fem fag, hvoraf det ene slutter sig til et galleri på yderligere to fag (et af disse er nu fjernet), som forbinder karnappen med opgangen, der ligesom himmel og rygpanel er samtidig med stolen. I storstykkerne, som indrammes af perle- og æggestavlist, findes arkadefelter, hvis perspektivisk skårne pilastre og bueslag er smykket med slyngbånd og flade bosser. Arkaderne indeholder bibelske optrin, skåret i højt relief: Kristi fødsel, korsfæstelsen, opstandelsen, himmelfarten og pinseunderet. Rilledeerne bryder med stor frihed de arkitektoniske rammer, idet flere af figurerne står helt uden for pilastrene. I buethjørnerne er englehoveder og under arkaderne smalle kartoucher med malede bibelhenviisninger. Foran de lodrette, beslagværksprydede rammestykker på hjørnerne står kraftige søjler med korinthiske kapitæler og ophængte frugtbundter midt på skafterne, der forneden har prydbælter med kartoucher indeholdende små putti med lidelsesredskaberne. Under storstykkerne findes et stærkt udladende led, der har glat karnis på oversiden og på undersiden en hvælvet profil med et udskåret englehoved i kartoucher, som omgives af beslagværk og akantusslyng; på hjørnerne under søjlerne sidder krumknægte med diademhoveder. Stolen afsluttes forneden med en sekskantet, svungen underbaldakin og en udskåren hængeknop. Gesimsen har glat frise, æggestav og tandsnit under kronlisten og på hjørnerne volutbøjler med englehoveder.

Rygpanelet har en rektangulær fylding i tandsnitsramme flankeret af en mandlig og en kvindelig nøgen herme, som står på krumkonsoller med englehoveder og bærer en gesims med æggestav og tandsnit; ved siderne små vinger med løvemaske i kartoucheværk (se fig. 22).

Den sekskantede himmel har glat frise, æggestav, tandsnit og slyngbånd under kronlisten og på hjørnerne krumknægte med englehoveder. Over gesim-

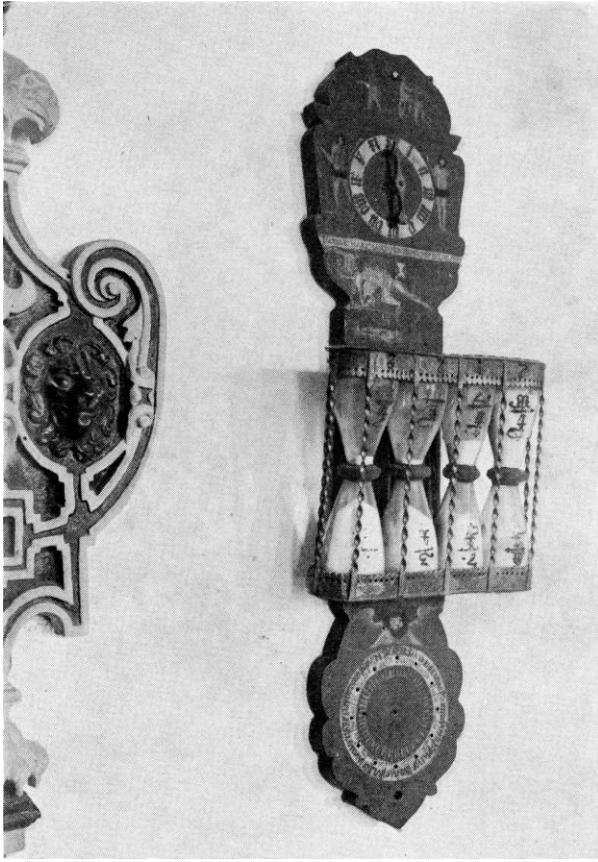

Fig. 22. Å kirke. Timeglas (s. 170). Til venstre en vinge på prædikestolens rygpanel (s. 168).

sen står fem kartoucheværks topstykker, de tre med diademhoved, de to med våben, det danske rigsvåben (med de tre løver anbragt i hjerteskjoldet!) og det brandenburgske våben, henvisende til Christian 4. og dronning Anna Cathrine. Rigsvåbnet flankeres af en kvindefigur og en vildmand med kors i den fremstrakte højre hånd. Øverst en baldakin, dannet af radiære, svungne bøjler, som på midten bærer en lille konsol med en kvindefigur. Det rigt profilerede loft er smykket med beslagværk og akantusslyng og har i midten en udskåren glorie, hvorunder der hænger en due omgivet af seks store englehoveder.

Døren til opgangen er indfattet i en portal, som på siderne har to hermer, en mandlig og en kvindelig, omtrent svarende til alterbordets (s. 157). De står på høje postamenter, som understøttes af krumkonsoller, alle med beslagværk. Gesimsen har på frisen haft to englehoveder, hvoraf det ene er forsvundet og erstattet med et malet. Den bærer en trekantgavl med et englehoved i gavl-

feltet og to amoriner med dødssymboler på de skrå sider. Øverst en profileret konsol med den opstandne frelser. Dørfløjen har i beslagværksprydet rammeværk to arkadefelter over hinanden med slyngbånd og skællagte skiver på pilastre og bueslag. Det stejle opgangspanel har fire skæve felter med volutsvungne pilastre og bueslag både opad og nedad. Felterne adskilles af tre smalle pilastre med fuglehoveder foroven og skællagte skiver på de svungne skafter. Gennemløbende postament med beslagværk og gesims med glat frise og profileret kronliste. Galleriet, som forbinder opgangen med stolen, består i sin helhed af to fag med glatte fyldinger, der dog sikkert er vendt, idet der på bagsiden findes rester af en udskåren arkade. Fyldingerne flankeres af tre herme-pilastre med joniske kapitæler, nøgne kvindeoverkroppe med volutarme og de for værkstedet karakteristiske, stærkt tilspidsende skafter, som er smykket med beslagværk og skællagte skiver. Postament med beslagværk og gesims svarende til stolens. Den ene fylding og herme er nu udskudt og anbragt under prædike-stolen.

Stafferingen er gentagne gange fornyet (sml. albertavlen s. 161), sidst i 1855 ved C. Mahler og I. P. Due (indskrift i dørens nederste arkadefelt) for 170 rbdlr. (rgsk.). En del af den oprindelige farvevirkning er antagelig bibeholdt. Beslagværket er hvidt på rød eller sort bund, søjleskafterne sorte og figurscenerne brogede. Guld er kun sparsomt anvendt, fortrinsvis i indskrifterne, som i deres nuværende form rimeligvis stammer fra en staffing 1729, ved hvilken lejlighed der i dørens øverste fylding er malet Frederik 4.s kronede spejlmonogram og valgsprog: »Dominus mihi adjutor« (»Herren er min hjælper«); på portalens gesims står »Cogita te mortalem« (»tænk på, at du er dødelig«), og på bagsiden: »Læticia mundi brevis« (»den jordiske glæde er kort«). Bag på døren læses: »In solo verbo Domini est pax atqve tranquillitas« (»fred og hvile findes alene i Guds ord«), nedenunder oversat til dansk med fraktur. På opgangspanelets frise står på latin Johs. 20,17; indskriften fortsættes over galleriet og afsluttes på det udtagne fag. I stolens frisefelter står latinske indskrifter som forklaring til reliefferne og på himmelen Syrach 1,16—17. På rygpanelet er malet Christian 4.s kronede monogram og valgsproget samt indskriften: »Reges de lumbis tuis egredientur gens« (»konger skal udgå af dine lænder«. Gen. 17,6). De to glatte felter ved opgangen har malede hvidgrå kartoucher med årstallet 1623 samt initialer og våben tilhørende hofpoeten Willich von Westhofven og hustru Anne Sparre. Westhofven, der 1619 var blevet aflagt med et kanonikat i Lund og nævnes som kirkens patron, har antagelig, som også anført af Ravn⁷, bekostet prædikestolens staffing.

Timeglas (fig. 22) fra 1600'rne med fire glas i blikindfatning anbragt på et 70 cm højt, udsavet bræt, hvorpå foroven er malet en urskive holdt af to vildmænd og forneden en kalenderskive holdt af en engel. Under urskiven er malet:

»Jacobus Hartman sanduhrmacher in Leipzig« (sml. Nysted kirke, DK. Maribo amt s. 190). Under navnet ses en sovende engel med dødssymboler og allernederst et lille hus og en vandringsmand med stav. Timeglasset blev 1856 malet og forgyldt af Christian Cornelius Mahler (rgsk.). Ophængt ved prædikestolen.

Stoleværket er antagelig fornyet ved den store restaurering.

†*Stolestader*. Iflg. Ravn lod Willich von Westhofven de øverste stole male samtidig med prædikestolen. Nogle år derefter skal kvindestolene være fornyede af Søren Andersen i København, »da kirkens Forstandere«, og senere lod Poul Ancher (sml. s. 132) alle stolene renovere og staffere⁷. En stol med bomærke, initialerne C. G. og årstallet 1597 nævnes af Thurah⁸. 1766—67 fornyedes de fleste stolestader af snedkerne Christian Key, Oluf Hansen og Anders Pedersen (rgsk.).

†*Herskabsstol* med Willich von Westhofvens våben og ordene »Patronens Stoel«⁹.

†*Skriftestol*, nævnt 1721, fornyet 1766 (rgsk.).

Kiste, rimeligvis fra 1500'rne, af jernbunden eg og med svagt buet låg, snoede smedejernshanke og tre hasper til hængelåse. I inventariet 1742 siges, at kisten engang har været landekiste (sml. indledningen s. 132). 1690 stod den i koret, nu står den i tårnets andet stokværk.

†*Kiste* af fyr, nævnt i inventarium o. 1690.

Klædeskab af fyr i senbarok manér, antagelig identisk med et skab til alterklæderne, som snedkerne Christian Key og Ole Hansen forfærdigede 1767 (rgsk.). Døren er foroven buet som gesimsstykket; på alle tre sider findes smalle lisener med profilerede tværlist. 220 cm højt. Bag alteret.

Fra en målskitse af Blichfeldt (fig. 23) kendes et †*skab*, rimeligvis middelalderligt, som har været indmuret i apsisvæggen. Skabets forside var ganske enkel, afsluttet foroven med et simpelt spærstik. I døren er antydnet en gruppe på fem små huller. Det er muligvis dette, der af Thurah omtales som et skab i korvæggen, indeholdende en krukke med ben og aske, men hvor forhen brudekronen havde stået¹⁰.

Pulpitur i skibets vestende, opsat under restaureringen.

†*Pulpiturer*. 1) Bygget 1594 og malet 1665¹¹. 2) 1701 fik snedker Jens Michelsen 16 rdlr. for sit arbejde med den nye kvindfolkelægter (rgsk.). 3) 1730

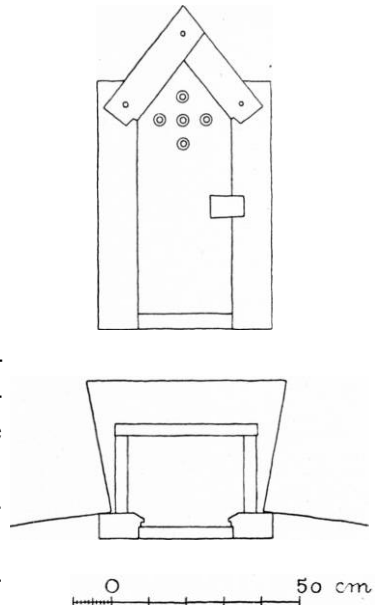

Fig. 23. Å kirke. Indmuret †skab i apsis. Efter målskitse af E. Blichfeldt (s. 171).

fik snedkeren 19 rdl. for at udflytte og forbedre den gamle lægter og opsætte den nye (rgsk.). Muligvis var det dette pulpitur, som iflg. Thurah fandtes i koret og bar en rimet indskrift, malet 1743, hvori det fortæltes, at i Christian 6.s tid, da Peder Hersleb var biskop, Jørgen Kruse oberst, Johan Urne amtmænd og Jens Buchhave provst, og medens Lauritz Hjort var præst, kaptajn Dam kirkeværge og Fridrich Key degn,

»Da blev forbedret uden til Guds Huus og efter Tykke
Hver Stoel i Kirken Nummer fik, hver Pulpitur sit Smykke.
Gud selv afmale Jesum saa i Hjertets skjulte Vraae,
At Hjertets Haab ej mørknes skal, naar Dommens Dag skal staae.«

Malerarbejdet udførtes af Hendrich Möhlen (rgsk.). 4) 1733 byggedes efter tilladelse en ny lægter nederst i kirken oven over den gamle (rgsk.); den bar Christian 6.s og dronning Sophia Magdalenas navnetræk¹².

Orgel på 16 stemmer, bygget 1941 af I. Starup og Søn¹³.

†*Orgel* leveredes 1853 af J. Gregersen for 680 rbdlr. (rgsk.).

†*Pengeblok* ønskedes 1705 anskaffet »til de fattiges Nødtørft« (rgsk.). 1850 fandtes en blok og tre †pengetavler, hvoraf de to var fornyet i årets løb (inventarium).

To †*malerier* forestillende præsterne Rasmus Jensen Middelfart, død 1651, og Svend Larsen Bornholm, død 1654, begge med årstallet 1651, hang tidligere i koret¹⁰.

Mindetavler. 1) Opsat 1687 (rgsk.) i anledning af Christian 5.s besøg på Bornholm samme år (sml. Allinge, s. 91). Rektangulær tavle i profileret ramme, 105x91 cm, med frakturindskrift; nederst oberst von Wettberg og fru Sissele Grubbes malede våben. I tårnets andet stokværk.

2) Opsat 1851 i anledning af Frederik 7.s besøg. Kursivindskrift. Ophængt ved siden af den foregående.

Et stort *gipsrelief*, uddrivelsen af templet, udført af L. Hasselris, er 1875 opsat på skibets nordmur.

Tårnurn, nyere; indsat i en cirkelglug i våbenhusgavlen. Et †*slagur* anskaffedes 1789 (rgsk.). Herfra stammer muligvis en bevaret *urskive* af træ, 63x69 cm, med støbte englehoveder i hjørnerne og gennembrudte visere, den ene med Christian 7.s kronede spejlmonogram, den anden med et F, rimeligvis kronprinsens forbogstav. Skiven er senere opmalet med gyldne tal på blå bund og navnet I. Hansen. I tårnets andet stokværk.

Solur af granit, som tidligere har været indmuret i våbenhuset, ligger nu på kirkegården ved våbenhusets østmur. 1685 fik »Stük-Hauptmanden« fem dlr. for en solskive (rgsk.).

Klokker. 1) 1584, støbt af Matthias Renninck. Om halsen en fint støbt akanusbort, hvorunder versalindskriften: »Anno 1584 ut Revel des gantzen Kaspel

tho Akarke up Bornholm let mi Claves Kames geten bi Maties Benni(n)ck« (»1584 lod C. K. mig støbe hos M. B. på befaling af hele Åkirkes menighed på Bornholm«). Tvm. 65 cm.

2) 1830, støbt af I. C. og H. Gamst, København. Tvm. 106 cm.

3) Omstøbt 1866 af Gamst og Lunds eftf.

†*Klokker*. 1) Middelalderlig, med latinsk indskrift, omstøbt 1866. 2) »Den største«, fra 1651, med indskrift: »M. Kordt Kleimann hat mich gegossen, aus dem Feuer bin ich geflossen 1651« (»mester K. K. har mig støbt, af ild er jeg flydt«)¹⁴. Omstøbt 1830.

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 24) fra 1652. Fyrretræstavle, 82x63 cm, i enkel, profileret ramme med tunget kontur, foroven en gesims med æggestav og tandsnit. På tavlen findes en naivt malet, nu stærkt afskallet korsfæstelsesgruppe, som af en religiøs frakturindskrift adskilles fra to persongrupper forneden; til højre et ægtepar med to børn, det ene i vugge, til venstre står samme par ved en vugge, men omgivet af en større børneflokk, to sønner og tre døtre. Hertil slutter sig den sidste del af indskriften, som fortsætter på det nedre rammestykke: »Anno 1652 den 25. februari Haffuer Jens Hansøn bekosted dene Taffle«. Skriften er rød på sort bund og rammen sort med røde rosetter. På våbenhusets østvæg.

†*Epitafier*. 1) O. 1650, med maleri af to småbørn, det ene med initialerne E R D (»skal nok være Elsebeth Rasmus Daatter«), død 1646, tre år gammel, det andet med I R S (»Jens Rasmus-Søn«), død eet år gammel, 1650. I koret⁹.

2) Over to børn, »efter Formeenende dødfødde«. Urne antager, at de alle er børn af sognepræsten Rasmus Jensen Middelfart (sml. †maleri s. 172).

Gravsten. 1) (Fig. 25), o. 1572. Den lybske høvedsmand 1556-73 Sweder Ketting og hans to hustruer, J(o)han(n)a, død 13. maj [15]68, og Th(a)lia, død 9. okt. [15]72. Figursten af rødlig kalksten, 240x156 cm, med relieffraktur. Største delen af stenen optages af tre figurer i højt relief, en ridder mellem to kvinder, stående i rundbuede arkadenicher, hvoraf den midterste er størst. Ridderen er i fuld pladerustning og bærer kårde ved siden; hjelmen står ved hans fødder. Kvinderne er ensartet klædt i lange, højhalsede kjoler med små pufærmer. Under figurerne tre rektangulære felter indrammet af en rundstav på de tre sider med ligeledes reliefhugne, hjælmede våbenskjolde. Ridderens, i midten, er lodret delt og viser et halvt møllehjul og en halv rose, hvorover to drueklaser; den ene kvindes våben har et træ med rod, den andens tre krenelerede tårne, to over eet. I stenens hjørner findes runde felter med evangelistsymbolerne i relief. Gravskriften (plattysk) begynder som randskrift og slutter

O.N.1947

Fig. 24. Å kirke. Epitafium 1652 (s. 173).

i en linie under figurerne. Stenen, der er ret primitivt udført, er rimeligvis et lybsk arbejde. (C. A. Jensen: Gravsten, katalog nr. 600). Gravstenen lå oprindeligt i koret over en muret begravelse, som åbnedes 1853, hvorved det konstateredes, at alle tre lå begravet her, skønt Sweder Kettings død ikke omtales i gravskriften¹⁵. Sml. Allinge s. 93. Nu i våbenhuset.

**Gravsten*, rimeligvis middelalderlig. Grå kalksten, 84x53—47 cm. På stenen er hugget et kors og to bomærker samt foroven et skriftbånd med utydelige minuskier. Fundet 1912 i et hus nær kirken. Nu i Bornholms museum.

†*Gravsten*. 1) I tværgangen nederst i kirken lå tidligere en sten med et skjold, hvori fandtes årstallet 1653, initialerne I P samt et bomærke⁹.

2) Udslidt på nær ordene »gewelfte graff«. Øverst i gangen i nordre skib⁹.

†*Gravfaner*. 1) 1670. Fenrik på Bornholm Tobias Dechner, født 12. febr. 16. . i Ohrtorff i Thüringen, død 4. juli 1670. På fanens ene side sås en pallask, på den anden side en kårde med skede. Over for prædikestolen¹².

2) 1679. Iver Christophersen Galschiøt, i 22 år løjtnant over kavalleriet på Bornholm, død 3. juli 1679 i sin alders 66. år. På fanen sås et våben med en rytter med dragen pallask¹⁶.

†*Murede begravelser*. Foruden Sweder Kettings begravelse i koret nævnes i regnskaberne en begravelse kaldet »præstekældereren« samt en muret begravelse, som kommandørkaptajn Suhm købte 1723 og lod sit barn nedsætte i. En af disse er vel identisk med en åben begravelse i nordre skib, som nævnes 1834 (rgsk.).

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1785. Anne Rasmine Pedersen, født i Ipsker sogn på den 21. selvejergård 18. jan. 1717, boede og døde på den 27. selvejergård i Aaker 12. nov. 1785, 69 år gammel. Glat Neksø-sandsten, 180x78 cm, med kursiv. Henligger nu op ad søndre kirkegårdsdige, vest for lågen.

2) O. 1786. Rasmus Pedersen, født på Schousholm i Ipsker sogn 11. febr. 1715, boede og døde på den 27. selvejergård i Aaker 8. jan. 1786, 71 år gammel. Ituslået rektangulær Neksø-sandsten med kursiv. Ved siden af nr. 1.

3) O. 1836. Cathrine Sophie Henriksen, f. Dam, født 29. dec. 1789, død 14. jan. 1836. Efterlod mand og to børn. Stele af Neksø-sandsten, 130 cm høj, med

P.N.1918

Fig. 25. Å kirke. Gravsten over Sweder Ketting og hans hustruer (s. 173).

profileret gesims og segmentgavl med strålesol. Indskrift med kursiv. Syd for apsis.

4) O. 1836. Justitsråd Hans Rømer, født 1770, død 66 år gammel 1836. »Han var Holzförster her paa Bornholm fra Aaret 1800 til 1836, i hvilken Tid den Kongelige Almindig ved ham blev indhegnet og beplantet med Skov«. Randprofileret Neksø-sandsten, 174x89 cm, med let buet overflade og op-højet, ovalt skriftfelt (kursiv); i hjørnerne rosetter. Nu anbragt i kirkegårdens nordvesthjørne.

5) O. 1836. E. . . Kirstine Og d Munch af 45. selvejergård, født 1756, død 1836. Rektangulær, randprofileret Neksø-sandsten med forvitret kursiv-indskrift. Op ad søndre kirkegårdsdige.

6) O. 1846. Johane (!) Jensine Heiberg Kofoed, født 5. jan. 1895 (!), datter af sognepræst C. B. Mahler og Christine Prahll, gift 30. nov. 1842 med cand. theol. Kofoed, senere kapellan her ved kirken, død 29. april 1846. Efterlod sig to døtre, den ældste 2½ år, den yngste 16 dage. Brudt sandstenssøjle med profileret firkantet base på kasseformet postament. Samlet højde 200 cm. Indskrift med kursiv. Monumentet står på en ældre, helt udslidt gravsten af Neksø-sandsten ved vestre kirkegårdsdige.

7) O. 1846. Marie Sophie Henrichsen på 2. selvejergård i Aaker, født 29. april 1826, død 1. maj 1846. »Med Moder og 2 Sødskende samledes hun udi Graven«. Stele af Neksø-sandsten, 135 cm høj, med profileret fodstykke og gesims, hvorover en trekantgavl med slangering på forsiden. Svagt fremspringende skriftfelt med kursiv. Syd for apsis.

8) O. 1846. Lars P. Hansen af 43. selvejergård her i sognet, født 24. april 1797, død 4. juni 1846. Falset Neksø-sandsten, 169x78 cm, med kursivindskrift. Ved søndre kirkegårdsdige.

9) O. 1847. Majorinde Ane C. Kofoed, født Mahler, født 10. maj 1775, død 23. marts 1847. Gift første gang med løjtnant O. E. v. Sonne fra 36. selvejer-gård (otte børn), anden gang med A. v. Kofoed (een søn). Neksø-sandsten, 168x80 cm, med kursivindskrift. Ved søndre kirkegårdsdige.

To *runesten* er 1822 opstillet i våbenhuset (rgsk.): 1) »Grødbysten«¹⁷, o. 1050—1150. Indskriften lyder på nutidsdansk: »Thorfast og Troels og Bove de satte disse kumler efter . . . v sammen med Broder. Gud og Guds moder hjælpe hans ånd. Sart (Sært) ristede ret (rigtigt)«¹⁷.

2) »Møllegård-stenen«, omtrent samtidig med nr. 1. Indskrift: »Gudmund og Frøbjørn rejste stenen efter deres fader Isbjørn (el. Esbern). Gud hjælpe hans sjæl«¹⁸.

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskabsbog 1677—1745, regnskaber 1755—78, 1785—96, 1797—1829, 1830—89 (LA). — Indberetning fra George Stephens til professor Worsaae om en runologisk rejse til Bornholm 1865 (heri også omtale af klokker). — Indberetning fra F. Uldall til Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring. 1871. Heri også beretninger om andre bornholmske kirker. (C M 1. Dep. Y. 777, RA). De hertil hørende tegninger findes i NM. — Museumsindberetninger af J. B. Løffler 1883, M. Bidstrup 1912 (gravsten), P. Nørlund 1918, Charles Christensen 1939, O. Norn 1947 og C. G. Schultz 1952. — Korrespondancesager i NM.

Balle: Aa Kirke paa Bornholm. 1824. Manuskript i NM. — G. L. Dam og H. K. Larsen: Aakirkeby 1346—1946. Åkirkeby 1951.

Indledning: ¹ Bykortet i Trap. — Bh. Saml. XVII, noten s. 55. ² Dam og Larsen: Aakirkeby s. 123 f. — 1777 flyttedes landstinget til Rønne. ³ Ravn s. 132. ⁴ Nr. 4 på bykortet hos Resen (Knudsen s. 19): »Gaderne har ingen navne«. ⁵ Dam og Larsen: Aakirkeby s. 143: 1863 plantes der træer »fra Dr. Sehesteds Hus østefter forbi Tingstedet«. ⁶ Bh. Stednavne s. 107: »Stokkekilde af (subst.) stok i bet. pengeblok«. — Der

har ligeledes været en »Stokkekilde« i Klemensker (anf. v., s. 227).⁷ Som Zahrtmann mente, sml. hans i note 8 anførte afhandling s. 161.⁸ En i og for sig naturlig slutning af Zahrtmann efter de oplysninger, Hauberg har givet i Trap, 4. udg. s. 576. Om landstingets funktioner og historie giver Zahrtmann en i alt væsentligt fortræffelig fremstilling i Bh. Saml. XVI, s. 160 ff.⁹ Beretning fra lybske udsendinge til rådet i Lübeck (referat hos Hübertz, nr. 114, s. 130). Udtrykket »tho karken bav« (?) kan næppe betyde andet end »i (Å) kirke by«. ¹⁰ Zahrtmann, anf. afh. s. 165. — Et aktstykke af 28. sept. 1776, hvori der protesteres mod tingets flytning, bemærker dog, at landstinget kun »undertiden mange gange i rad holdes hver 14. dag«. ¹¹ Ravn s. 131. ¹² J. A. Jørgensen i Bh. Saml. II, s. 193—98. — Dam og Larsen: Aakirkeby s. 20. ¹³ Zahrtmann: Præsten Povl Ancher, i Bh. Saml. XIV, p. 16 f. ¹⁴ Prins Christian Frederiks rejsejournal ført på turen til Bornholm 1824, i Bh. Saml. XVI p. 88. ¹⁵ Fort. over kirker og disses ejere 1809 (RA). ¹⁶ Thurah, s. 263 ff. — En post i kirkeregnskabet for 1679 lyder: »For støbelen at rengøre efter de svenske ... 1 mk.«. ¹⁷ Thurah, s. 179 f.

Bygning: ¹ Dam og Larsen: Aakirkeby: Bykortet 1872 (s. 155). Kannikegårdens køb: s. 25, brugt som præstegård indtil 1622: s. 30. — I 1756 lå gården ifølge Thurah, tavle XXV, noget længere mod vest. ² Urnes byplan, gengivet s. 53 hos Dam og Larsen, har ammunitionshuset (nr. 3 på planen) lidt syd for kirken, mellem kirkegårdens sydvesthjørne og klokketårnet. Det må være det samme hus, som ses på prospektet fra slutningen af 1800'rne, gengivet hos Dam og Larsen s. 45, hvor det kaldes »benhuset«. Ifølge rgsk. 1823 blev ligvognshusets søndre bræddegavl udsat til tjæring og dets tag til understrygning (syn). Ifølge en vedliggende murerregning er benhuset underskællet og udvendig spækket, den søndre og vestre side på samme tjæret. Et benhus er ikke før omtalt i kirkeregnskaberne, men synes efter det anførte at være det samme som ligvognshuset. Indtrykket, man får af rgsk., stemmer ikke videre godt med prospektet hos Dam og Larsen. Thurahs plan har ammunitionshuset liggende vestligere end Urne, nemlig omtrent på den plads, hvor kannikegården lå endnu i 1872. ³ Skrivelse til kongen fra borgerne i Åkirkeby 1818, aftrykt hos Dam og Larsen s. 126 f.: »Her er i Åkirkeby et ammunitionshus, hvor opbevares 8 feltkanoner, . . .«. ⁴ Zahrtmann, i Bh. Saml. VIII s. 198 f. — Trap. ⁵ Ravn s. 129. ⁶ Den fig. 4 gengivne tegning af klokkehuset er et 1954 optrukket forarbejde i blyant af E. Blichfeldt til B.æ.K. planche 34, som ikke lod sig reproducere tydeligt. Ved optækningsingen er ingen af tegningens fejl (som går igen i B. æ. K.) søgt rettet, som f. eks. den, at Blichfeldt har vendt klokkerne og opgangen fra trappen galt på planen af klokkerummet. Hans gengivelse af bindingsværkets detaljer er sikkert også skødesløs, bl.a. har han vist alt lodret tømmer i væggene som stolper, hvilket bestemt ikke kan være rigtigt. Flere vigtige detaljer, såsom portåbningernes kragbånd, må dog være pålideligt gengivet, og alt i alt giver tegningen et klart billede af tårnets karakter og opbygning. — Hans blyantsskitser med indskrevne mål er bevaret. ⁷ Hvis man regner med, at fig. 4 fejlagtigt har vist opløberne som stolper. ⁸ 1917 indsendtes (med følgeskrivelse af Mathias Bidstrup) en stenprøve samt nogle bygningsdetaljer til NM. Stenprøven var »grøn sandsten fra Grødby å, Grødby, Åker, funden af Husmand Peder Thorsen i Pedersker, overlærer Tryde og undertegnede«, en kvader fra den nedbrudte Vestermarie kirke (som ganske svarer til sandstenen i Å kirke) var »af denne art sandsten (fra Grødby), om hvilken Stockholms geologer forhen erklærede, at denne stenart ikke fandtes i Skandinavien«. ⁹ M. Mackeprang: Lydpotter i danske kirker, i Aarb. 1905 s. 52. — Åkirkebypotternes placering: B.æ.K. s. 13 og pl. 35 nr. 4. — Om lydpotter i almindelighed se Theodor Wählin: Studier i Bosjöklosters Kyrkas Historia. Stockholm 1948 (= Kungl. Vitterhets Hist. och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del 65: Antikvariske Studier III, s.185ff.). ¹⁰ DK. Maribo, bl.a. s. 704 f. (Olstrup, Fuglse hrd.) og s. 500 (Købelev, Nørre hrd.). ¹¹ Arkitekt Charles Christensen (beretning i NM.) går ud fra, at stenene må stamme fra en krum *indermur* (hvilket ikke er givet, men muligt), og sandsynligvis fra det krumme trappeløb fra 2. til

3. tårnetage, som jo senere er ændret. Forklaringen kan være lige så rigtig — eller forkert — som den her i beskrivelsen forsøgte. ¹⁴ Uldall, som 1871 har undersøgt kirken har udført en lille tegning af en pudsaftankning på arkademurens nordside (i NM.). Denne angiver materialet som silurkalk, men viser desuden, at stenene var dækket af et romansk pudslag, i hvilket der var indridset »falske fuger«. Uanset de præcise udtryk foreligger der alligevel en forveksling med den sædvanlige, romanske fugeridsning i selve murmørtelen. Sml. kalkmalerier, s. 152. ¹⁵ Brunius s. 123. ¹⁶ Pl. XXVII hos Thurah. ¹⁷ Sml. geologiske kort over Bornholm, bl.a. i Trap. ¹⁸ Løffler: Udsigt, s. 132 f. — Løffler har undersøgt kirken i 1869.

Kalkmalerier, glasmalerier. ¹ At tegningerne er udført af maleren D. Jacobsen fremgår af Antiquarisk-topografisk Arkivs accessionsprotokol, i hvilken de er indført 1854. De er antagelig blevet til på foranledning af Worsaae, som berejste Bornholm 1851. ² Worsaae, notesbog III. 1851. S. 10—11. ³ Balle, s. 13: »... Jesu Historie forestillet fra *Mariæ Bebudelse* af ...«. ⁴ Bh. Saml. XVI, s. 87. ⁵ Balle, s. 18. ⁶ Thurah, s. 181. ⁷ Thurah, s. 180 og 183.

Inventar og gravminder. ¹ En gennemgang af Jacob Krembergs arbejder findes i Monica Rydbeck: Renässansskulptur i Skåne (Ur Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska studier IV). Dog findes alterbord og prædikestol i Å kirke uomtalt. Alterbordet i Burlöv er gengivet fig. 41. ² Urne tilf. s. 181. ³ Kanniken Hans Ottosen, tidligere skriver i tyske kancelli, døde 1644, jfr. Lunds Domkyrkas Historia 1145—1945 ved Ernst Newman, Lund 1946, II, 31. ⁴ Monica Rydbeck s. 98 ff. ⁵ Jacobsen og Moltke, nr. 373. ⁶ Monica Rydbeck s. 104 ff. ⁷ Ravn s. 126. ⁸ Thurah s. 182. ⁹ Urne tilf. s. 181. ¹⁰ Thurah s. 181. ¹¹ Ravn s. 128. ¹² Urne tilf. s. 183. ¹³ Organist- og Kantorembederne s. 107. ¹⁴ Urne tilf. s. 184. ¹⁵ Dam og Larsen, s. 28. Ketting blev afskediget 1573 og levede endnu nogle år derefter, men hans dødsår er ukendt. ¹⁶ Urne tilf. s. 182. ¹⁷ Jacobsen og Moltke, nr. 370. ¹⁸ Smst. nr. 371.

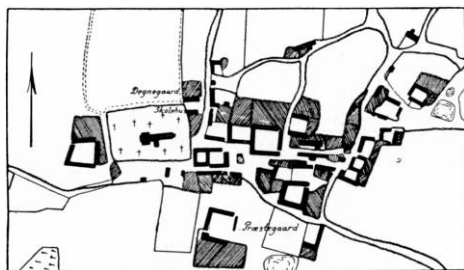

Fig. 26. Åkirkeby 1817.